

Ilohiy zaloskorimiz Iso Masix tavalludidan boshlangan melodiyl yil hisobi bo'yicha o'n uchinchi asrning boshlarida yoxud shunga yaqin bir paytda Parij shahrida ajib bir sevgi voqeasi sodir bo'lganki, u butun shahar ahlini, shuningdek, qirol a'yonlarini ham behad hayratlantirgan. Din peshvolari, ruhoniyl otalar esa ushbu voqeani bizga yodnoma sifatida yozib qoldirganlar; ularning bu ishda qanday xizmat ko'rsatganlarini quyidagi satrlardan bilib olursiz.

Bayon qilayotgan voqeamiz qahramoni Tur shahri fuqarosi ekan. Avom xalq uni soddagina qilib "turlik" deb atagan, sababki, u bizning munavvar Turda tug'ilgan va asl ismi Anso bo'lgan. Ushbu saxovatli hamshaharimiz keksayib qolgan paytida o'zi tug'ilgan qadr-don Turga qaytib kelibdi va agar shaharning hamda abbatlikning* solnomalariga ishonsak, u Sen-Marten shahrining meri bo'libdi, lekin Parijda yashagan paytida u mohir zargar bo'lib dovuq qozongan ekan. Xullasi kalom, Anso navqiron yigitlik chog'ida o'zining o'ta halol va diyonatli kimsa ekanligi va o'zga ezgu fazilatlari sharofati tufayli Parij shahrining fuqarosi bo'lgan ekan hamda qirol homiyligini sotib olib (u zamonda bunday homiylik pul turarkan), uning tabaasi bo'libdi. Sen-Deni ko'chasida Sen-Le cherkovi yonida Ansoning boj to'lamay qurgan o'z uyi bo'lib, bu yerdagi ustaxonada u zo'r mahorat bilan yasayotgan go'zal taqinchoqlar, g'aroyib buyumlar Parijning ko'pchilik fuqarolarini bamisoli ohanrabodek o'ziga tortar ekan. Usta Anso asli turlik bo'lsa ham, boz ustiga, ikkita azamat yigitni bir cho'qishda qochira oladigan kuch-qudratga ega bo'lsa ham, axloqu odobda bag'oyat ibratli, avliyosifat odam bo'lgan. U turli xil ko'ngilochar o'yinxonalari serob bo'lgan ulkan shaharda yashasa-da, hattoki ayni gulday ochilgan, qirchillama yigit chog'ida ham, biron marta bo'lsin Parijning ishratzona yo fohishaxonalariga qadam qo'ymagan. Ko'pchilikning aytishicha, ushbu fazilat Xudo tomonidan biz bandalariga ato etilgan insoniy ongni barkamol qilarkanki, faqat shundagina biz muqaddas dinimiz asrorlarining homiysi bo'lmish imon-e'tiqodni to'g'ri idrok eta olar ekanmiz; binobarin, men zargarimizning axloqiy pokligi sababini chuqurroq anglab olmog'imiz zarur, deb hisoblayman. Eng birinchi navbatda shunga e'tibor beringki, kitobxon, Anso Parijga piyoda yurib kelibdi, o'sha zamondagi shahar fuqarolarining e'tirof etishicha, u Ayyub payg'ambardan ham abgorroq ahvolda ekan va zumda "pov" etib yonib, "pis" etib o'chadigan o'zga turliklardan farqli o'laroq, metin irodali odam bo'lgan va sabr-matonatda o'z g'animidan qasos olishga chog'langan rohibdan qolishmas ekan. U ustaga shogirdlik qilgan paytlarida astoydil tirishqoqlik

@EPUBKITOBLAR

ONORE DE BALZAK.

CHIN SEVGI (HIKOYA)

Ilohiy xaloskorimiz Iso Masix tavalludidan boshlangan melodiyl yil hisobi bo'yicha o'n uchinchi asrning boshlarida yoxud shunga yaqin bir paytda Parij shahrida ajib bir sevgi voqeasi sodir bo'lganki, u butun shahar ahlini, shuningdek, qirol a'yonlarini ham behad hayratlantirgan. Din peshvolari, ruhoniy otalar esa ushbu voqeani bizga yodnoma sifatida yozib qoldirganlar; ularning bu ishda qanday xizmat ko'rsatganlarini quyidagi satrlardan bilib olursiz.

Bayon qilayotgan voqeamiz qahramoni Tur shahri fuqarosi ekan. Avom xalq uni soddagina qilib "turlik" deb atagan, sababki, u bizning munavvar Turda tug'ilgan va asl ismi Anso bo'lgan. Ushbu saxovatli hamshaharimiz keksayib qolgan paytida o'zi tug'ilgan qadr-don Turga qaytib kelibdi va agar shaharning hamda abbatlikning* solnomalariga ishonsak, u Sen-Marten shahrining meri bo'libdi, lekin Parijda yashagan paytida u mohir zargar bo'lib dovuq qozongan ekan. Xullasi kalom, Anso navqiron yigitlik chog'ida o'zining o'ta halol va diyonatli kimsa ekanligi va o'zga ezgu fazilatlarini sharofati tufayli Parij shahrining fuqarosi bo'lgan ekan hamda qirol homiylikni sotib olib (u zamonda bunday homiylik pul turarkan), uning tabaasi bo'libdi. Sen-Deni ko'chasida Sen-Le cherkovi yonida Ansoning boj to'lamay qurgan o'z uyi bo'lib, bu yerdagi ustaxonada u zo'r mahorat bilan yasayotgan go'zal taqinchoqlar, g'aroyib buyumlar Parijning ko'pchilik fuqarolarini bamisoli ohanrabodek o'ziga tortar ekan. Usta Anso asli turlik bo'lsa ham, boz ustiga, ikkita azamat yigitni bir cho'qishda qochira oladigan kuch-qudratga ega bo'lsa ham, axloqu odobda bag'oyat ibratli, avliyosifat odam bo'lgan. U turli xil ko'ngilochar o'yinxonalari serob bo'lgan ulkan shaharda yashasa-da, hattoki ayni gulday ochilgan, qirchillama yigit chog'ida ham, biron marta bo'lsin Parijning ishratxona yo fohishaxonalari qadam qo'ymagan. Ko'pchilikning aytishicha, ushbu fazilat Xudo tomonidan biz bandalariga ato etilgan insoniy ongni barkamol qilarkanki, faqat shundagina biz muqaddas dinimiz asrorlarining homiysi bo'lmish imon-e'tiqodni to'g'ri idrok eta olar ekanmiz; binobarin, men zargarimizning axloqiy pokligi sababini chuqurroq anglab olmog'imiz zarur, deb hisoblayman. Eng birinchi navbatda shunga e'tibor beringki, kitobxon, Anso Parijga piyoda yurib kelibdi, o'sha zamondagi shahar fuqarolarining e'tirof etishicha, u Ayyub

paygʻambardan ham abgorroq ahvolda ekan va zumda “pov” etib yonib, “pis” etib oʻchadigan oʻzga turliklardan farqli oʻlaroq, metin irodali odam boʻlgan va sabr-matonatda oʻz gʻanimidan qasos olishga chogʻlangan rohibdan qolishmas ekan. U ustaga shogirdlik qilgan paytlarida astoydil tirishqoqlik bilan ishlagan; oʻzi usta boʻlganidan keyin esa, mehnatsevarlik layoqatini oʻn chandon oshirgan, har doim va har jabhada oʻz kasbiga xos boʻlgan yangi-yangi usullarni oʻrgangan, oʻzi ham eng antiqa usullarni kashf etgan va bu izlanishlari oqibatida koʻp yangiliklarni ixtiro qilgan. Uyiga kechikib qaytayotgan oʻtkinchi odamlar, shahar koʻchalarini nazorat qiluvchi tungi soqchilar yoki boshpanasi yoʻq sayoq odamlar har kuni tunda turlikning ustaxonasi derazasida chiroq yonib turganini, joʻshqin gʻayratli ustaning esa, ustaxona eshigini ichidan zanjirlab, ammo qulogʻini ding qilgan holda oʻz shogirdi bilan birgalikda bolgʻachasini doʻqillatayotganini, nimanidir charxlayotganini, kesayotganini, qayrayotganini, egovlayotganini, yoʻnayotganini koʻrganlar. Muhtojlik mehnatni vujudga keltiradi, mehnat oliy bilimni yaratadi, bilimdan esa boylik yuzaga keladi. Ey, chervonlarni shamolga sovuruvchi, Qobilning* ishratparast, maishatparast avlodlari, quloq soling! Hattoki nopok maishiy xohishlar ustamiz xayolini bezovta qilib, qalbini gʻulgʻulaga solgan paytlarda ham (odatda bu hol soʻqqabosh bandalarda koʻproq uchrab turadi), dili pok odamlarni yoʻldan ozdiruvchi shaytonni xochga choʻqinib daf qilish imkoni boʻlmagan taqdirda, turlik Anso gunoh ishga yetaklamoqchi boʻlgan shum xayollarni bartaraf qilib, jon-jahd bilan bolgʻachasini toʻqillatgancha, oltin va kumushlardan eng nafis, bejirim, fusunkor buyumlar yasar va shu yoʻl bilan tomirlarida joʻsh urayotgan qaynoq qonini tinchitar ekan. Buning ustiga, turlik Anso quvlik-shumlikni bilmaydigan eng soddadil odam boʻlgan. Birinchi galda, u Xudodan, keyin oʻgʻrilardan, yana ham koʻproq mansabdorlardan qoʻrqqan, lekin har turli mashaqqatlar, bezovtaliklar uni hammasidan ham koʻproq vahimaga solgan. Qoʻli ikkita boʻlsa ham, hech qachon bir paytda ikki ish bilan mashgʻul boʻlmagan. U doim xuddi nikohdan oʻtayotgan kelinchakdek tortinib, sipolik bilan gapirgan. Garchi ruhoniylar, otalar, harb ahli va oʻzga kazo-kazo zotlar uni donishmand odam deb hisoblashmasa ham, u oʻz ona tilini juda puxta bilgan va odamlar bilan hamsuhbat boʻlishni yoqtirgan. Oradan vaqt oʻtib, usta bilan tobora yaqinroq muloqotda boʻla boshlagan parijsliklar unga qanday kun kechirmoq lozimligi haqida turfa xil saboqlar berganlar; chunonchi, hayotda mudom oʻzi tanlagan yoʻldan borishni va birovlarining ishi uchun bosh qotirib, yoʻldan adashmaslikni, koʻrpaga qarab oyoq uzatishni, hech kimdan pul qarz soʻramaslikni va hech kimga qarz bermaslikni, hamisha quloqni ding qilib, sergak boʻlib yashashni, firibgarlarning yolgʻon gaplariga uchmaslikni, qanday ish bilan shugʻullanayotgani haqida hech kimga ogʻizdan gullab qoʻymaslikni, bergan

va'dasida qat'iy turishni, hattoki suvni ham bekorga isrof qilib to'kmaslikni, pashsha singari befarosat bo'lmaslikni, o'z tashvishini odamlardan sir tutishni, hamyonini hech kimga ishonib berib qo'ymaslikni, ko'chada yurganida atrofga olazarak bo'lib qaramaslikni va yasagan buyumlarini ularga sarflagan mehnatidan qimmatroqqa sotishni o'rgatganlar. Mana shu hayotiy donishmandlik qoidalari uning o'z foydasini ko'zlab halol pul topishi uchun zaruriy tajriba orttirishiga imkon bergan. U ana shunday – hech bir kimsaning dilini zarracha og'ritmay yashagan. Metr* Ansoning turmush tarzini kuzatgan ko'pchilik odamlar: “Jin ursin, koshkiydi, uning o'rnida men bo'lsam! Buning uchun bir umr Parij ko'chalarida loy kechib yurishga ham rozi bo'lardim”, – der ekanlar. Lekin boshqa bir toifa odamlar ham borki, ular hatto Frantsiya qiroli bo'lishga ham shaylar! Ey yigit, sen avvalo Xudodan o'sha zargarniki singari qo'l so'ra o'zingga; uning tomirlari bo'rtib chiqqan, zabardast, seryung qo'llari shu qadar chayir bo'lgan ekanki, agar u mushtini tugsa, eng chapdast shogird, hatto ombir bilan ham u mushtni yoya olmas ekan. Aniqki, bunday azamat yigit ushlagan narsasini, agar xohlasa, hech ham changalidan chiqarmaydi. Turlik zargar hatto temirni ham tishlari bilan g'ajib, chaynab yutib yubora olar, oshqozoni o'sha temirni bemalol qabul qilar, ichaklari uni hazm qilib, chiqindisini, yo'lda hech nimaga ziyon-zahmat yetkazmay, tashqariga chiqarib yuborarkan. Turlikning yelkasiga yer kurrasini ko'tartirib qo'ysalar ham qaddi bukilmadi; qadim zamonda bir majusiy zotga shu vazifa yuklangan ekan, faqat Iso Masih dunyoga kelib, ul zotni bu yukdan ozod qilibdi. Ochig'ini aytadigan bo'lsak, turlik yigit bir butun granitdan bir zarb bilan yo'nib yaratilgan odamlardan edi; bunday odamlar ko'p harakat va ovoragarchilik oqibatida yaratilgan shaxslardan afzal bo'ladilar, unday shaxslarning ko'p yerini yamab, tarashlab epaqaga keltiradilar va hamma yog'i yirtiq-yamoq bu kimsalar hech nimaga yaramaydilar. Bir so'z bilan aytganda, metr Anso naq po'latday toblangan, sheryurak odam bo'lib, ko'zlarining nigohi misoli cho'g' ediki, bu cho'g' oltinni eritib yuborishi ham mumkin edi, agar temirchi o'chog'idagi olovning tafti yetarli darajada issiq bo'lmasa; lekin ustaning nigohi hamma narsaning me'yorini biluvchi parvardigorning xohishiga ko'ra, harir bir nam parda bilan to'silgan ediki, aynan shu parda turlikning jo'shqin hovurini bosib turardi, aks holda, u tevarak-atrofdagi hamma narsani kuydirib kulga aylantirishi mumkin edi. Qani, ayting-chi, yomon yigit ekanmi bizning turlik?

Ezgu fazilatlar sohibi bo'lgan bu zargarimiz hayotini chuqurroq kuzatgan har bir inson shunday savol berishi aniq: “Nima uchun ustamiz chig'anoq ichidagi shilliq qurt singari so'qqabosh, axir undagi tabiat ato etgan nodir xislatlar har bir go'zal ayol qalbini rom qilishi mumkin edi-ku?” Lekin kaltafahm tanqidchilar dunyoda muhabbat degan bebaho tuyg'u

borligini bilarmikinlar? Yo‘q, bilmaydilar albatta... Oshiq yigit qaygadir borishi, qayoqdandir qaytib kelishi, nimanidir eshitishi, kimnidir poylashi, goh sukut saqlashi, goh to‘lib-toshib gapirishi, ba‘zan g‘unajak bo‘lib bukilishi yo qaddini g‘ozdek adl tutishi, goh terakdek o‘sib, goh giyohdek kichrayishi va butunlay ko‘rinmay ham qolishi, bironta musiqa asbobini ting‘illatib ma‘shuqasining ko‘nglini ovlashi, tavba qilib, uzr so‘rashi, tupkanning tagiga ravona bo‘lishi, sevgilisining xohishi bilan, o‘lgan-tirilganiga qaramay, qayoqdandir yo‘q narsani yo‘ndirib kelishi, o‘g‘irda suvni tuyishi, tunda oyga termulib, chuqur-chuqur xo‘rsinishi, xonimining mushugi va kuchukchasini erkalashi, tanishlari bilan do‘st tutinishi, bod kasali bilan og‘rigan uning xolasini ko‘rgani kirib, hol-ahvol so‘rashi va bu kampirga: “O, ko‘riningiz juda yaxshi, hali siz bizlardan keyin ham yashaysiz!” – deb uning ko‘nglini ko‘tarishi; keyin esa, xonimining yaqin qarindoshlari nimalarni yoqtirishini so‘rab bilib olishi, hech kimning g‘ashiga tegmasligi, idishlardan birontasini sindirib qo‘ymasligi, osmondagi oyni olib tushib berishi, qayoqdagi tuturuqsiz gaplarni aytib ezmalik qilishi va safsata sotishi, hech tap tortmay, yonib turgan yong‘inni yorib, toshqin suvni kechib o‘tishi, hamda ma‘shuqasi kiygan liboslardan maroqlanib: “Oh, qanday mo‘‘jizaviy bejirim libos!” yoki “Ah, madam, bu libos go‘zal jamolingizni yana ham ochib yuboribdi, azbaroyi xudo!” deyishi; keyin shu gapini yana ming xil taxlitda qaytarishi lozim. Bulardan tashqari, uning o‘zi ham xuddi saroy olifta yigitlari singari, yuz-ko‘zini bo‘yab, sochini silliq tarab, zebo kiyinib, beayov kinoyaviy hazillar qilishi, shaytoni lain boshiga solgan barcha musibatlariga yuzida jilva bilan bardosh berishi, qahru g‘azabini ichiga yutishi, o‘jar xulqini jilovlashi lozim. Mahbubasining onasini ham, xolasining qizini ham, uy xodimasini ham sovg‘a-salomlar bilan xushlashi, ertalabdan to qorong‘u kechgacha xushmuomala bo‘lib, ochiq chehra bilan yurishi, yo Tangrim ko‘rsatgan yo‘ldan borib murodga yetishi, yo shaytonning dumidan tutib jahannamga ketishi kerak. Axir bilasizlar-ku, ayol zotining ko‘nglini olish juda og‘ir vazifa, – dumini bir likillatadiyu ketadi-qoladi, – hatto aytmaydi ham nega sizdan xafa bo‘lganini. Va nihoyat, gapning po‘stkallasini aytadigan bo‘lsak, tangri xush kayfiyatda bo‘lgan chog‘ida yaratgan bir ma‘suma xilqatni sevib qolgan yigit gapga chechanligi bilan uni o‘ziga rom qilishi, atrofida parvona bo‘lib, xuddi shoh Dovud singari musiqa kuylari ila sarmast qilishi, ming-minglab do‘zaxiy azoblarni boshidan kechirishi, bu xonimining sharafiga, Korinf* usulida yasalgan yuzlab hashamatli, jimjimador ustunlar tiklashi, lekin shunga qaramay, agar u o‘sha xilqatni bironta arziyas, nihoniy ishda ranjitib qo‘ygudek bo‘lsa, – holbuki, xonimning o‘zi ham nima istashini bilmaydi, va lekin o‘sha narsani bilishni oshiq yigitidan talab qiladi, – shu zahoti, xuddi moxovdan hazar qilgandek qochib ketadi. Xonim o‘zicha haq – hech nima qilolmaysan. Ba‘zi bir

erkaklar bunday holatda g'amga botadilar, g'azablanadilar va telba bo'la boshlaydilarki, buni tasavvur qilish ham qiyin. Ayrim yigitlar shu choti ayri xotinni deb hatto o'z jonlariga qasd qiladilar. Erkak kishi ana shu jihatlari bilan hayvondan farq qiladi, zero, hayvon hech qachon bebaxt sevgi tufayli jinni bo'lmaydi. Mana sizga hayvonlarda qalb yo'qligini bildiruvchi aniq dalil. Oshiq yigit eplay olmaydigan hunar bo'lmasligi kerak dunyoda: u masxaraboz ham, askar ham, tovlamachi ham, hazilkash ham, ko'zboyloqchi ham va yana qiziqchi, qirol, dangasa, rohib, laqma, mayxo'r, firibgar, maqtanchoq, chaqimchi, safsataboz, tuturuqsiz, shilqim, pulni po'choqday sovuruvchi, ovsar, devona bo'la olishi kerak; Iso payg'ambar bunday amallardan voz kechgan, donishmand kimsalar undan ibrat olib, ishq-muhabbatdan yuz o'girmoqdalar. Bunday mash-g'ulotga mukkasidan ketgan kalondimog' erkaklar birinchi navbatda vaqtlarini, jonlari va qonlarini ishq yo'lida qurbon, dil rozlarini oshkor qilishga majbur bo'ladilar, yuraklari, qalblari, fikr-xayollari haqida gapirmay qo'yaqolaylik – ularga haddan ziyod o'ch bo'ladi xotin zoti. Ular bir-birlari bilan chakaklari tinmay valdirasharkan shunday deydilar: “Agar erkak butun borini menga baxshida qilmas ekan, demak, u menga hech nima bermadi, deb hisoblayman”. Yana shunaqangi badqovoq xonimlar bo'ladiki, oshiq yigitlari ularning istaklarini o'lib-tirilib, jonlarini jabborga berib bajargan bo'lsalar ham, qovoqlaridan qor yog'ib: “Bo Xudo, shuyam ish bo'ptimi, muncha lallaymasa!” – deb burunlarini jiyiradilar. Sababki, bu beshafqat, kalondimog' xotinlar hech qachon hech nimaga qoniqmaydilar, doim nimanidir qo'msaganlari-qo'msagan... Bu qonun Parij shahrida bo'lgan, bor va bundan keyin ham kuchini yo'qotmaydi, zero, ayol zotidan bo'lgan chaqaloqlarni cho'qintirayotganlarida ularni faqat Parijdagina namakob suvda cho'miltiradilar. Mana shuning uchun ham Parij ayollari tug'ilgan kunlaridan boshlab mug'ombir, shayton bo'lib o'sadilar.

Metr Anso esa o'z ustaxonasidagi lovullab yonib turgan o'chog'ida kumush eritar, oltinga zarb qilar ekan, yasayotgan bu buyumida kishi ko'zini qamashtirishga qodir bo'lgan ohanjamali bezaklarni ishlab, muhabbatning afsonaviy naqshlarini aks ettirmoqchi bo'lar, ammo buning uchun usta yuragining qo'ri yetarli darajada alangalanmasdi, zero, u hech yerdan jonli nusxa topaolmayotgan edi. O'z-o'zidan ma'lumki, bizga osmondan qovurilgan kakliklar yog'ilib tushmaganiday, iffatli qizlar ham Parijda, hech narsadan hech narsa yo'q, erkaklarning quchog'iga tashlanmaydilar, hattoki ular qirol zargari bo'lganlarida ham. Bizning turlik zargar esa, ilgari aytib o'tganimizdek, nafaqat qirol zargari, yana o'zga fazilat sohibi – axloqan pok inson edi. Lekin metr Anso, qimmatbaho buyumlar xarid qilgani do'koniga kelgan oliynasab va boyvuchcha xonimlardagi saxiy tabiat ato etgan barcha latofatli, malohatli xislatlarni ko'ra olmasdi. Do'konga kelgan bu xonimlar

sho‘x-sho‘x chaqchaqlashishar, xarid qilayotgan buyumlari narxini pasaytirmoqchi bo‘lib, zargarga hazil-huzul gap qotishar, xushomad qilib uni iydirmoqchi bo‘lishardi; ko‘pincha u uyiga qayta turib, shular haqida shoirona teran xayolga botar, o‘zini xuddi uyasi yo‘q kakku qushdek his qilardi. Shunda u o‘ziga-o‘zi bunday derdi: “Bas, endi uylanmasam bo‘lmaydi, xotin uyni supirib-sidiradi, ovqat pishiradi, kiyim-kechakni yamaydi, pokiza saqlaydi, sho‘x-sho‘x qo‘shiqlar aytadi, u mabodo biron-bir taqinchoqni yoqtirib qolsa, hamma eri bor xotinlar singari, menga tantiqlik qilib: “Voy, jonginam, manavini qara, biram chiroyli ekanmi?” – deydi. Bu gapni eshitgan qo‘shnilarim xotinimni darrov tanishadi va men haqimda: “Qanday baxtiyor-a, bu yigit!” – deyi-shadi ichlarida. Shunda zargar o‘zi orzu qilgan ishlarni xayolida birin-ketin amalga oshira boshlaydi: mana, u nikohdan o‘tib uylandi, suyuqli xotinini bag‘riga bosib erkaladi, uni zebziynatli liboslar bilan yasantirdi, unga tilla zanjir sovg‘a qildi, yostiqdoshining boshidan to‘yoq‘igacha – butun vujudini ardoqlab sevdi, o‘zining shaxsiy jamg‘armasini istisno qilganda, uyidagi jamiki ro‘zg‘or va xo‘jalik ishlari va ashyolarini xotinining ixtiyoriga topshirdi. U xotinini bolaxonadagi o‘z yotoqxonasiga joylashtiradi. Bu xonaning derazalari chiroyli, oynaband, yeriga sholcha to‘shalgan, devoriga gulqog‘ozlar yopishtirilgan; bu xonaga Anso ko‘rkam javon va atrofiga sariq rangli parda tortilgan oyoqlari jimjimador juda keng karavot olib chiqib qo‘yadi; chiroyli ko‘zgulalar sotib oladi... Zargarimiz o‘z uyi eshigiga yaqin kelib qolganida, tasavvuridagi xotinidan o‘ntacha farzand ko‘rgan edi. Evoh, xotin ham, bolalar ham g‘oyib bo‘lishdi bolg‘achaning to‘qillashidan; Anso esa, o‘zi ham sezmay, xayolida orziqib kutgan sharpalarni g‘oyat antiqa chizgilarda aks ettirar, ishqiy armonlarini esa, xaridor xonimlarning ko‘ngliga xush yoquvchi ajoyib suratlar bilan ifodalardi; xaridor xonimlar-ku, bu suratlar zamirida qancha xotin va nechta bola yashirib yotganidan bexabar edilar. Usta zargarimiz o‘z iste‘dodini qancha ko‘p kamolga yetkazgan sari, o‘zi butun dardini ichiga yutib shuncha ko‘proq yovvoyilashib borardi. O‘shanda agar Tangri shafqat qilmaganida, bu dunyodan u muhabbat lazzatidan bahramand bo‘lmay o‘tib ketgan bo‘lardi, vale boqiy dunyoda u albatta chin muhabbat mevasini tatib ko‘rgay. Yuksak fazilatlar sohibi bo‘lmish ulug‘ inson Aflotun shunday saboq beradi. Hayhot, biz bu qissamizga turli xil mulohazalarni tiqishtiraversak, uni ortiqcha chekinishlar, nokerak sharhlar bilan semirtirgan bo‘lamiz; odatda, imoni sayoz odamlar, bizdan o‘z ijodimizni aynan shunday chekinishlar, keraksiz sharhlar bilan bejashni talab qiladilar, xuddi qip-yalang‘och bo‘lib dingillab chopqillab yurishni xohlagan bolakayni yo‘rgaklab qo‘yishgandek. Iloyo, o‘sha safsataboz mahmadonalarga iblis o‘zining qizdirilgan panshaxasi bilan uchta huqna* qo‘ysin. Mana endi, hikoyamizni bemalol boshlasak bo‘ladi.

Metr Anso qirq bir yoshga qadam qo‘ygan paytida ajib bir voqeani boshidan kechirdi. Xushhavo kunlarning birida u Senaning so‘l sohilida uylanish haqida teran xayolga berilib sayr qilib yurarkan, Prichetnik dalasi deb atalgan va Sen-Jermen abbatligining (dorilfununning emas) mulki hisoblangan dalaga borib qolganini sezmay qoldi. Turlik usta sayr qilib yurib, bir maysazor o‘tloqda ko‘rdi o‘zini. Bu yerda u nihoyatda g‘aribona kiyingan bir qizni uchratdi; u qiz Ansoni shaharning aslzoda kishilaridan deb o‘ylab, unga ta‘zim qildi va: “Xudo sizni o‘z panohida asrasin, monsenyor” – dedi. Uning qizlargagina xos bo‘lgan nazokatli ovozi shunday iltifotli saxovat bilan yangradiki, samoviy kuyni eslatuvchi bu nafis ovoz zargarni o‘ziga maftun qildiyu bu qizni u chin yurakdan sevib qoldi – o‘sha paytda hamma narsa, ayniqsa, mudom unga tinchlik bermayotgan “qachon uylanarkanman”, degan shirin orzu yo‘lini ravon, mushkulini oson qilgandi. Garchi u hozir shunday xayol og‘ushida bo‘lsa ham, baribir, qizning yonidan o‘tib nari ketdi va burilib orqasiga qaytishga yuragi jur‘at etmadi, zero, belidagi kamarini yechib rohatlanishdan ko‘ra, shu kamaridan sirtmoq yasab o‘zini osishni afzal biluvchi iboli bokira qizdek tortinchoq edi u. Mana, nihoyat, metr Anso u qizdan kamon o‘qi uchib bora oladigan yergacha uzoqlashganida, o‘n yil burun zargarlar ustaxonasiga ishga qabul qilingan, keyin Parijning badavlat fuqarosi bo‘lib, foni hayot yo‘lining yarmini bosib o‘tgan odam ayol kishining jamoliga nigoh tashlashga haqli emasmi axir, xususan, taxayyulidagi orzu-istaklari jo‘sh urib unga tinchlik bermayotgan chog‘da, deb juda to‘g‘ri va qat‘iy qarorga keldi u. Mana, shartta orqasiga burilib, qiz turgan yerga qaytib bordi va jur‘at etib uning yuziga qaradi... Qiz oriq sigirining bo‘yniga bog‘langan arqonni tortar, sigir esa, ariq bo‘yidagi o‘tlarni chimdib yeyish bilan ovora edi.

– Yaxshi qiz, – dedi Anso, – siz juda qashshoq bo‘lsangiz kerak, qarasam, hatto yakshanba kuni ham qo‘lingiz orom olmayapti. Nahotki, qamoqqa tushishdan qo‘rqmasangiz?

– Janobim, – dedi qiz ko‘zlarini yerga tikkancha, – nega qo‘rqarkanman, axir men abbatlikning mulkiman-ku. Muhtaram abbat hazratlari kechki ibodatdan keyin sigirni dalaga olib chiqib o‘tlatishimizga ruxsat berganlar.

– Bundan chiqdi, sigir sizning joningizdan ham aziz ekan-da?

– Gapingiz to‘g‘ri, janobim, bizni yedirib-ichiruvchi yagona boquvchimiz shu sigir.

– Sizni bunday abgor ahvolda ko‘rib hayron qolyapman! Kiyimingiz

juldur-juldur... eskirib uvada bo‘lib ketgan, hatto yakshanba kuni ham dalada yalang oyoq yuribsiz, vaholanki, siz shunday bebaho xazinalar sohibasisizki, abbatlikka qarashli butun mulkni aylanib chiqqanda ham bunday boylikni topib bo‘lmaydi. Shahar yigitlari sizga muhabbat izhor qilgani orqangizdan ergashib, jig‘ingizga tegishayotgandir?

– Hecham, janobim. Axir men abbatlikning mulkiman-ku, – deb yana takrorladi qiz va chap qo‘liga taqilgan temir halqani zargarga ko‘rsatdi; bunaqa halqa dalada o‘tlab yurgan uy hayvonlari bo‘yniga osiladi, faqat qizning halqasida qo‘ng‘iroqcha yo‘q edi.

Dilbar qiz ustaga ko‘z tashladi, uning ko‘zlaridagi o‘kinch alomatini ko‘rib, Anso hayrat og‘ushida to‘xtab qoldi. Ma‘lumki, eng kuchli ruhiy iztirob yurakdan yurakka ko‘z orqali yetib boradi.

– Bu nima? – deb so‘radi Anso halqaga qo‘lini tekkizib, – u hamma gapni qizning o‘zidan so‘rab bilmoqchi edi. Garchi bu halqadagi abbatlikning tug‘rosi ancha bo‘rtiq holda bo‘lsa ham, zargar uni ko‘zdan kechirishni istamadi.

– Janobim, men abbatlik mulki – qulning qiziman, shu sababli, menga uylangan har qanday odam, hatto u Parij fuqarosi o‘lsa ham, qulga aylanadi. Ming urinsin, u joni va tani bilan abbatlikning mulki bo‘ladi-yu, mabodo o‘sha odam nikohdan o‘tmay turib men bilan qovushgudek bo‘lsa, o‘shanda ham bolalarimiz abbatlik mulki bo‘lib qoladilar. Shuning uchun ham hamma mendan yuz o‘girgay, men dalada yolg‘iz qolib ketgan bir jonivordek tashlandiq qizman. Hammadan ko‘proq menga alam qiladigani shuki, abbatlik piri buzurgi ko‘ngli xohlagan paytda meni o‘zimga o‘xshagan bironta qulga qo‘shib qo‘yadi. Hattoki hozirgidek juldurvoqi va badbashara bo‘lmaganimda ham, bordi-yu, biron kishi meni chin dildan sevib qolgudek bo‘lsa, baribir, u qo‘limdagi manavi halqani ko‘riboq darrov xuddi qora o‘latga yo‘liqishdan qo‘rqqanday, tiraqaylab qochib ketadi.

Shunday deb qiz yana sigirining arqonidan tortdi.

– Yoshingiz nechada? – so‘radi zargar.

– Bilmayman, janobim, lekin xo‘jayinimiz monsenyor piri buzurg buni yozib qo‘ygan.

Bunday shafqatsizlik qashshoqlikning achchiq azobini tortgan ustamizning rahmini keltirdi. U qiz bilan yonma-yon yurib borarkan, ikkovlari ham teran

sukutga tolgan holda bir jilg‘a bo‘yiga yetdilar.

Zargar qizning chiroyli chehrasiga, uning sholg‘omdek qizarib ketgan qo‘llariga, ulug‘vor qaddi-qomatiga, uning changga botgan, go‘yo bibi Maryam haykali uchun tarashlangan oyoqlariga maroqlanib qarardi. Qizning qomati va jamolidagi bunday nafis, nozik belgilar uni o‘ziga maftun qilgan edi – Anso Parij shahrining hamda dehqon qizlarning himoyachisi avliyo ayol Jenevevaning tirik portreti qarshisida turgandek his qilardi o‘zini. Shuni bilingki, qalbi ham, niyatlari ham pok bo‘lgan ma‘sum zargarimiz bu qizning maftunkorona iymanib, ko‘kragini dag‘al ro‘moli bilan yashirayotganini kuzatarkan, uning qordek oppoq siynasi latofatini aniq tasavvur qilardiki, g‘arq pishgan olmani ko‘rgan maktab bolasi havas bilan tamshanganidek, ustani ham ro‘mol panasidagi siynalar shunday o‘ziga rom qilgan edi.

Yana shuni ham aytib o‘tish joizki, zargarining ko‘ziga tashlangan bu qizdagi barcha jihatlar – bebaho xazina edi, rohiblarga tegishli bo‘lgan jamiki mulk singari. Bu qiz shunday noyob gul ediki, unga qo‘l uchini tekkizish qanchali qat‘iy taqiqlangan bo‘lsa, Anso ham shunchalik intizor edi qaynoq sevgiga, yuragi esa hayajonlanganidan, “gurs-gurs” tepardi.

– Sigiringiz juda ham yaxshi ekan, – dedi u.

– Sut ichishni xohlaysizmi? – dedi dehqon qiz. – Bu yil may oyi issiq keldi, shaharga hali ancha uzoq.

Chindan ham, beg‘ubor osmonda qatra bulut ko‘rinmas, tevarak-atrof xuddi temirchining o‘txonasi yanglig‘ jazirama issiq edi. Hammayoqdan – yaproqlardan, ob-havodan, yigitu qizlardan, yoshlik ifori ufurib turardi. Hamma narsa ko‘kargan, gullagan, muattar hid taratardi. Qizning hech qanday maqsadni ko‘zlamay, soddadillik bilan qilgan taklifi (zero, qizning bu ikki og‘iz so‘zidagi g‘ayrita‘rif jozibani, uning uyatchan nigohini tog‘-og‘ oltinga ham topib bo‘lmasdi) ustaning yuragini eritib yubordi, shunda u bu qullikdagi qizni butun Parij poyiga bosh urib sajda qiladigan qirolicha qiyofasida ko‘rishni xohladi.

– E, yo‘q, azizam, menga sut emas, siz keraksiz, men sizni sotib olish uchun rozilik so‘ramoqchiman.

– Buning iloji yo‘q. Men to o‘la-o‘lgunimcha abbatlikning mulki bo‘lib yashasam kerak. Bizlar bu yerda juda ko‘p yillardan beri yashaymiz, bobolarimiz ham shu yerda yashagan, nevaralari ham shu yerda kun kechirurlar. Mening peshonamga ham, fazandlarim peshonasiga ham,

baxtiqaro ajdodlarimga o‘xshab, abbatlik dargohida qul bo‘lib yashab dunyodan o‘tib ketish yozilgan, zero, piri buzurg hazratlarining o‘zi ham biz qullaridan nasl qolishini talab qiladi.

– Iye! – deb yubordi turlik. – Nahotki, bu maftunkor ko‘zlaringizga shaydo bo‘lgan bironta azamat, xuddi men qirolidan o‘z ozodligimni sotib olganimday, sizni ozodlikka chiqarish uchun pul to‘lashga jur‘at etmagan bo‘lsa?

– Ozodlik juda qimmat turadi, shu sababdan, meni yoqtirib qolgan odamlar bir ko‘rinish beradilar-u, darrov qochib qoladilar.

– O‘z sevgan yigitingiz bilan bu yerdan biron uchqur arg‘umoqqa minib qochib ketish haqida hech o‘ylamadingizmi?

– O, janobim, agar meni tutib olishsa, darhol dorga osadilar, sevgan yorim, hatto u aslzoda bo‘lganida ham, butun yer-suvi, mol-mulkidan mosuvo bo‘ladi. Arzimayman men bunday katta fidoyilikka, bilingki, abbatlikning qo‘li juda uzun, bu dargohdan har qanday abjir odam ham qochib keta olmaydi. Men mana shu alfozda ming-ming riyozatlar chekib, Xudoga sig‘inib, yashab kelyapman, demak, peshonam sho‘r ekan.

– Otangiz nima ish qiladi?

– U abbatlikning tokzorida ishlaydi.

– Onangiz-chi?

– Onam kir yuvadi.

– Ismingiz nima sizning?

– Mening ismim yo‘q, muhtaram janobim. Otamni Eten deb cho‘qintirishgan, onamning ismi Etenna, men bo‘lsam kamtarin cho‘ringiz Tenettaman.

– Azizam mening! – dedi metr Anso. – Men umrimda hech qachon hech bir ayolni yoqtirmaganman, lekin sizni sevib qoldim, aminmanki, qalbingiz buyuk xazinalar maskanidir. Keyingi paytlarda men o‘zimga umr yo‘ldoshi tanlashga qat‘iy ahd qilib yurgan edim; hamonki siz shu muborak damda ko‘z oldimda namoyon bo‘lgan ekansiz, buni men ilohiy dasturilamal deb

bilaman. Agar mendan hazar qilmasangiz, iltimos, samimiy do‘stingiz deb biling meni.

Qiz yana ko‘zlarini yerga qadadi. Turlik zargar bu so‘zlarini qat’iy ishonch bilan sidqidildan gapirdiki, Tenettaning ko‘zlari g‘ilt-g‘ilt yosh bo‘ldi.

– Yo‘q, janob, – deb javob qildi u, – agar aytganingizga rozi bo‘lsam, umrbod g‘am-hasratda baxti qaro bo‘lib yashashingizga sababchi bo‘laman. Qashshoq cho‘ri qizga ikki og‘iz shirin so‘zning o‘zi kifoya.

– Siz, bo‘tam, kim bilan uchrashganingizni bilmaysiz hali!

Shundan so‘ng, turlik cho‘qinib olib, qo‘llarini qovushtirganicha dedi:

– Barcha zargarlarning homiysi avliyo Eluaga qasamyod qilib aytamanki, men oliy nav kumushdan g‘oyatda ko‘rkam ikkita tokcha yasab, ularni san‘atim gullari bilan bezantiraman. Keyin bitta tokchani qimmatli zavjai muhtaramamni qullikdan ozod etgani uchun minnatdorchilik yuzasidan mo‘‘tabar sohibamiz bibi Maryamga bag‘ishlayman, bu yerda turgan qul qiz Tenettani ozodlikka chiqarishda qilgan harakatlarim samara berganida, yuqorida nomi zikr etilgan muqaddas himoyachimga, iltijolarimni qabul aylagani uchun, ikkinchi tokchani baxshida qilaman. Bundan tashqari, pok dilim haqqi astoydil qasam ichib aytamanki, bu ko‘zlagan ishimni ro‘yobga chiqarishda hech nimamni ayamayman va to umrimning oxirigacha tinchimayman. Bilaman, xudo iltijolarimni eshitadi... Siz-chi, jonginam? – dedi metr Anso qizga o‘girilib.

– Janobim, sigirim qochib ketdi, tutishga yordam bering! – dedi Tenetta yum-yum yig‘lab va do‘stining oyog‘iga bosh urib. – Sizni to o‘la-o‘lgunimcha sevaman, lekin keching ichgan qasamingizdan.

– Yuring, sigirni tutaylik, – deb javob qildi qizga metr Anso tiz cho‘kkan qizni ko‘tararkan, lekin hali uni o‘pishga yuragi betlamadi, garchi qizning ko‘ngli shuni xohlab turgan bo‘lsa ham.

– Endi sigirim qochib ketgani uchun meni kaltaklashadi, – dedi u.

Ana shunda bizning zargarimiz ishqiy kechinmalarga zarracha ham parvo qilmagan yaramas sigirning orqasidan quva ketdi. Oradan sal vaqt o‘tmay, turlik bu sarkash hayvonning shoxlaridan mahkam changallab oldi. Agar yana bir tixirlik qiladigan bo‘lsa, uni xuddi bir siqim poxoldek osmonga otishdan ham qaytmasdi.

– Yaxshi qoling, tasadduq. Agar shaharga borgudek bo‘lsangiz menikiga ham kiring – uyim avliyo Le cherkovining yonginasida. Ismim metr Anso. Men marhamatli qirolimizning zargariman. Siz kelasi yakshanba kuni shu dalada bo‘lishga so‘z bering; men albatta kelaman, momaqaldiroq gumburlab, jala quyib tursa ham.

– O, marhamatli xojam! Agar zarur bo‘lsa, chetan devordan ham oshib o‘taman. Men minnatdorchilik yuzasidan, sizdan hech nima talab qilmay, zarracha ham ziyon-zahmat yetkazmay, hattoki boqiy dunyodagi rohat-farog‘atli hayotimdan voz kechib bo‘lsa ham, sizniki bo‘lishdan qaytmasdim. Lekin ungacha men sizning haqqingizga parvardigorga astoydil tinmay ibodat qilgayman.

Shundan keyin qiz ustaning orqasidan kuzatarkan, turgan yerida xuddi metin ustundek qimirlamay turib qoldi. Usta esa asta-asta odim otib uzoqlashib borarkan, sohibjamol qizni yana bir marta ko‘rish uchun, o‘qtin-o‘qtin orqasiga o‘girilib qarardi. Metr Anso juda uzoqlashib ketib, axiri ko‘rinmay qolganida ham qiz hanuz turgan yeridan jilmadi, kech kirib qorong‘i tushganda ham teran xayolga berilib daladan ketmadi. U ne hol yuz berganini hech tushunmas, nahotki shularning hammasini tushimda ko‘rgan bo‘lsam, deb hayron bo‘lardi. U uyga yarim kechada yetib bordi va kech qaytgani uchun uni kaltaklashdi, lekin qiz kaltak zarbini hech his qilmadi.

Saxovatpesha Ansoning uyqusi qochib, ishtahasi bo‘g‘ildi, hatto ustaxonani yopib ishlamay qo‘ydi; U Tenettani shunday zo‘r ishtiyoq bilan sevib qolgan ediki, faqat shu qiz haqida o‘ylar, hamma yerda faqat uni ko‘rar va dunyodagi hamma narsa zargarga Tenetta bo‘lib ko‘rinardi. Ertasi kuni ertalab turlik Anso piri buzurg hazratlari bilan suhbatlashgani yuragini hovuchlab abbatlik sari yo‘l oldi. Lekin yo‘lda ketayotganida u, shoshqaloqlik qilmasligim, ehtiyotkorlik bilan ish ko‘rishim kerak, degan qarorga keldi-da, eng avval qirol a‘yonlaridan birontasiga iltijo qilib, uning shafaotiga suyanmoqchi bo‘ldi va yana Parijga qaytdi – o‘sha paytda qirol saroyi Parijda edi. Zargarlar korxonasi ustasi bo‘lmish Ansoning el hurmatiga musharraf bo‘lganini, yasagan nafis va nodir buyumlari hamda o‘zining boadab muomalasi bilan butun shahar ahli hurmatini qozonganini yaxshi bilgan qirol saroyining bosh noziri bu oshiq yigitni o‘z himoyatiga olishga so‘z berdi. Anso bu mansabdorning iltimosiga ko‘ra, bundan sal oldinroq shirinliklar uchun mo‘ljallangan, hammayog‘i qimmatbaho toshlar bilan bezatilgan bir tilla quticha – zargarlik san‘ati mo‘‘jizasini yasab bergan edi. Bosh nozir bu qutichani saroy xonimlaridan biriga tuhfa qilgan edi. Mana, u metr Ansoga yo‘rg‘a otni, o‘zi uchun esa o‘zining otini egarlashni

buyurdi va ikkovlari alhol abbatlik tomon yo‘l olishdi. Bu aslzoda a‘yon endilikda to‘qson uch yoshga kirgan piri buzurg hazratlari Hugon de Senekterning qabuliga kirish uchun ijizat oldi va o‘z taqdirining qanday hal bo‘lishini hayajonlanib kutayotgan zargar bilan birgalikda zalga kirdi-da, piri buzurg Hugonga murojaat qilib dedi:

– Hazratim, oddiygina bir iltimos bilan kelgan edik, bir yaxshilik qilsangiz va shu iltimosimizni eshitishdan oldin uni bajarishga so‘z bersangiz.

Lekin abbat bosh chayqab qo‘yib, a‘yonga bunday javob qildi:

– Agar shunday qilsam, cherkov nizomiga sodiqligimga xiyonat qilgan bo‘laman.

– Siz oldin gapimni eshiting, hazratim, – dedi aslzoda a‘yon, – bizning mana bu saroy zargarimiz bir qizni sevib qolib, ishq alangasida yonmoqda; shunga ko‘ra, kamina siz hazratimdan o‘shal qizni ozodlikka chiqarishingizni iltimos qilaman, o‘zim esam, sizning har qanday istagingizni so‘zsiz bajarishga so‘z beraman.

– U qaysi qiz ekan? – so‘radi abbat ustadan.

– Uning ismi Tenetta, – dedi zargar tortinchoqlik bilan.

– Shunaqa deng! – dedi qariya Hugon jilmayib. – Qarmog‘imizga shunday baliq ilinibdi, demak, xo‘ragimiz chakki emas ekan-da. Va lekin bu – juda jiddiy masala, bir o‘zim hal qila olmayman uni.

– Gapingizning ma‘nosini tushunib turibman, avliyo ota, – dedi a‘yon qovoq solib.

– O, yaxshi yigit, – dedi piri buzurg, – u qiz qancha turishini bilasizmi?

Shunday deb, u kotibiga Tenettani bu yerga boshlab kelishni, lekin qizning husn-jamolini mehmonlarga bo‘rttirib ko‘rsatish uchun, uni yuvib-tarab yasantirishni buyurdi.

– Muhabbatingiz xavf ostida, – dedi aslzoda a‘yon zargarni chekkaroqqa boshlab borib. – Voz kecha qoling bu niyatingizdan, axir siz xohlagan yeringizda, hatto qirol saroyida ham aslzoda kishilar nasabidan bo‘lgan va siz

bilan turmush qurishga jon-jon deb rozi bo‘ladigan go‘zal, navnihol ayollarni uchratingiz mumkin-ku. Qolaversa, qirolimizning o‘zi sizning dvoryanlardek yer-mulk sohibi bo‘lishingizga ko‘maklashajak, ana unda, avlodlaringiz ham, mavridi kelganda, akobir zotlar tabaasida bo‘lurlar. Nima, yangi olijanob kishilar avlodining asoschisi bo‘lishingizga oltinlaringiz yetmaydimi?

– Men bunday qilolmayman, – dedi Anso, – so‘z berganman.

– Unda, o‘sha dilbaringizni, nima qilib bo‘lsa ham sotib oling. Bilaman, rohib ahli pulni ko‘rsa hamma narsaga rozi bo‘ladi.

– Hazratim, – dedi usta yana piri buzurg qoshiga yaqin borib, – Sizga ushbu zamindagi bandalarga xudoning oliy marhamatini ulashish vakolati berilganki, ul ilohiy marhamat jamiki mazlum, baxti qaro kishilarga atalgandir va bu ilohiy marhamat bizning g‘am-hasratlarimizni bartaraf qilishga qodir bo‘lgan mislsiz rahm-shafqat xazinasidir. Men kunduzgi va tungi ibodatlarimda ezgu so‘zlar bilan mudom sizni xotirlagayman va sizning saxovatingiz tufayli o‘z baxtinga erishganimni hech qachon unutmasmen, agar siz yuqorida nomi zikr etilgan qizni qonuniy nikoh o‘qitib, menga turmushga berib, kaminaga saodat baxsh etishga va bizlardan dunyoga kelgan bolalarni o‘zingizning qullaringiz deb hisoblamaslikka rozi bo‘lsangiz. Bu qilgan yaxshiligingiz uchun men sizga hammayog‘i oltin bezaklar, qimmatbaho toshlar, qanotli farishtalar bilan bezatilgan, butun xristian olamida yakkayu yagona ajib ehsondon* yasab beraman. Hech yerda tengi yo‘q bu ehsondon ko‘zingizni quvontiradi va mehrobingiz shon-shuhratini olamga shunday yoyadiki, xudojo‘y shaharliklar ushbu abbatlikni ziyorat qilgani gala-gala bo‘lib kela boshlaydilar, hattoki o‘zga yurtli mashhur kishilar ham muhtasham ehsondonni o‘z ko‘zlari bilan ko‘rish ishtiyoqida dargohingizga ziyoratga keladilar.

– Bo‘tam, – deb javob qildi piri buzurg, – siz telba bo‘lib qolganga o‘xshaysiz! Hamonki siz bu qizni xotin qilib olmoqchi ekansiz, unda butun mol-davlatingiz ham, o‘zingiz ham abbatlik kapituli* mulkiga aylanursiz.

– Ha, hazratim, bu sho‘rpeshona qizga bo‘lgan muhabbatim telba qilib qo‘ydi meni. U qizning jismoniy kamolotidan ham ko‘ra ko‘proq, uning g‘aribona kun kechirishi va qalbi pok nasroniy qiz ekanligi ko‘proq rahmimni keltirdi. Lekin hammadan ko‘proq, – deb ko‘zlarida g‘ilt-g‘ilt yosh bilan gapini davom ettirdi turlik, – sizning badqahrligingiz meni hayratga solmoqdaki, bu haqda yuzingizga aytishga jur‘at etdim, taqdirimni hal qilish

sizning ixtiyoringizda ekanligini bilsam ham. Ha, hazratim, men qonunni bilaman. Qisqasi, agar mening mol-davlatim sizning mulkingizga, o‘zim sizning qulingizga aylanadigan bo‘lsam, agar uy-joyimdan, shahar fuqarosi huquqidan mahrum bo‘ladigan bo‘lsam, shunda ham men o‘z mehnatim va bilimim tufayli erishgan davlatimni o‘zimda saqlab qolaman, o‘sha davlatim mana bu yerdadir, – dedi u qo‘lini peshonasiga tekkizib. – Unga Xudodan va mening o‘zimdan boshqa hech bir zot egalik qila olmaydi. Binobarin, mening miyamda pinhona saqlanayotgan bo‘lg‘usi ijodiy ishlarimni sotib olishga butun abbatligingiz jamg‘argan pullar ham yetmaydi. Bizning hammamiz – mening jismim, mening xotinim, mening bolalarim sizniki bo‘ladi vale mening aqliy mulkinga egalik qilish uchun hech nima va hech kim, hattoki qiynoqlar ham sizga huquq berolmaydi, zero, men eng metin temirdan ham baquvvatroqman va azobim qancha zo‘raysa, men shuncha qanoatliroq bo‘laman.

Metr Anso gapini aytib bo‘ldi; bu asnoda piri buzurg bu arzo‘yning oltin tangalarini abbatlik foydasiga o‘zlashtirish haqida o‘ylarkan, zargarning aytayotgan gaplariga uncha parvo qilmadi. Buni ko‘rgan Ansoning g‘azabi qaynab ketdi va jahl ustida emandan yasalgan ma‘ruza minbariga bir musht tushirgan edi, u xuddi bolg‘adan zarb yegandek parcha-parcha bo‘lib ketdi.

– Mana, hazratim, yaqinda siz ana shu xizmatkorga ega bo‘lasiz va beqiyos nodir buyumlar yaratuvchi usta sizning qulingizga aylanadi.

– Bo‘tam, – javob qildi piri buzurg, – siz mening minbarimni parchaladingiz va dilimni nohaq og‘ritib yengiltaklik qildingiz. U qiz menga emas, abbatlikka tegishli. Men mo‘‘tabar monastirimiz qonun va udumlarini muhofaza qiluvchi sodiq xizmatkorman, xolos. Bu ayoldan ozod bolalar tug‘ilishiga rozilik berishimdan oldin, Parvardigorimning va abbatlikning roziligini olishim kerak. Holbuki, monastirimiz bu yerda qad ko‘targan paytdan va unda rohiblar, xizmatkor qullar paydo bo‘lgandan beri, id est* qadim-qadim zamondan beri hech qachon shahar fuqarosi qul dehqon ayolga uylanib, abbatlikning quliga aylanmagan. Shunga ko‘ra, qonunga amal qilish, itoat etish, ishonish lozim, faqat shundagina uning qudrati zaiflashmaydi va toptalib oyoq osti bo‘lmaydi, aks holda minglab falokatlar sodir bo‘lishi mumkin; sizning eng noyob, eng bebaho ehsondoningizdan ko‘ra davlatga va abbatlikka shu muhimroq; shuni bilingki, bizda har qanday qimmatbaho buyumlarni xarid qilishga ham yetadigan sarmoya bor va hech qanday tog‘- tog‘ xazinalar ham bizning udumlarimiz va qonunlarimizni o‘zgartira olmaydi. Kamina saroy nozirini shohidlikka da‘vat etaman, zero, u o‘z amr-farmonlarining mudom buzilmay kuchda qolishi uchun kun uzzu kun

kurashib kelayotgan qirol a'lo hazratlarining jamiki amallaridan boxabardir.

– Niyati menga so‘z bermaslik, – deb g‘o‘ldirab qo‘ydi saroy a‘yoni.

Qonunlarni uncha chuqur idrok qila olmagan ustaning ko‘ngli cho‘kib ketdi. Shu mahal bu yerga Tenetta kirib keldi, u serg‘ayrat uy bekasi tomonidan rosa ishqalab tozalangan kumush lagandek chaq nab turardi: uning sochi chiroyli qilib taralgan, egniga oq jun ko‘ylak ki-yib, beliga havorang belbog‘ boylagan, oyog‘iga chiroyli tufli, oq paypoq kiygan edi – xullas, u malikalardek go‘zal va muomalada shunday xush mulozamat ediki, zargarimiz uni ko‘rib, hayratdan hushini yo‘qotayozdi, hatto saroy a‘yoni ham, umrida hech qachon bunday barkamol go‘zallikni ko‘rmaganligini e‘tirof etdi. Keyin, a‘yon bu qizning nigohi sho‘rlik ustaga turli xil xavf tug‘dirishi mumkinligini o‘ylab, uni shosha-pisha shaharga olib ketdi va yo‘l-yo‘lakay, siz bu niyatingizni juda puxta o‘ylab ko‘rishingiz kerak, negaki, piri buzurg shahar boyonlari va aslzodalarini qarmoqqa ilintiruvchi bunday xo‘rakni hech qachon qo‘ldan chiqarmaydiganga o‘xshaydi, deb maslahat berdi. Ha, aytgani to‘g‘ri chiqdi, kapitul sho‘r peshona oshiq yigitga o‘z qarorini bildirdi: “Agar Tenetta uylansangiz, butun mol-davlatiingizni, uyingizni abbatlik foydasiga topshirishingiz, o‘zingizni ham, ushbu nikohingizdan tug‘ilgan bolalaringizni ham qullar deb tan olishingizga to‘g‘ri keladi”. Lekin piri buzurg alohida marhamat ko‘rsatib, Ansoning uyidagi hamma boyliklar abbatlik mulki sifatida ro‘yxatga olinishi va maxsus majburiyatga ko‘ra, usta har yili uy solig‘ini to‘lab turishi sharti bilan, uyni Ansoga qoldirdi. Bundan tashqari, usta har yili bir hafta mobaynida, o‘zining qul ekanligini bildirish uchun monastirga qarashli xonalar biqinidagi katalakda kun kechirishi lozim edi. Hamma o‘tgan, ketgan, yo‘lida duch kelgan odamlardan rohiblarning naqadar o‘jar va sarkash ekanligi haqida eshitaverib, quloqlari qomatga kelgan usta abbatning o‘z ahdidan qaytmasligini tushundi va yuragi siqilib xunobi oshdi. Goh u abbatlikning to‘rt tomonidan o‘t qo‘yib yuborishga chog‘lanar, goh piri buzurgni biron xilvat yerga olib borib, to Tenetta erk berish haqidagi hujjatga imzo chekmagunicha uni qiynamoqchi bo‘lar – xullas, miyasida ming xil afsonaviy xayollar tug‘ilar va zumda o‘chib ketardi. Nihoyat, u ikkilana-ikkilana, axiri qizni o‘g‘irlab, hech kimning qo‘li yetmaydigan uzoq va bexatar yerga olib qochib ketmoqchi bo‘ldi; shu qarorga kelib qochish tadorigini ko‘rishga kirisharkan, agar saltanat sarhadidan chetga chiqib ketsam, yor-do‘stlarim yoki qirol a‘lo hazratlarining o‘zi rohiblarning tanobini tortib qo‘yishi qiyin bo‘lmaydi, deb mulohaza qila boshladi. Metr Anso o‘z g‘animini yaxshi bilmasdi! Lekin piri buzurgning qanday zolim ekanligini bilib oldi. Bir kuni u dalaga kelib, u yerda Tenettani uchratmadi, ma‘lum bo‘lishicha, uni

abbatlikda hibsdan qo‘riqlab turishgan ekanki, endi uni ozod qilish uchun butun monastirni qamal qilish lozim bo‘lar edi. Shunda metr Anso faryod-la, chekib bunday beshafqatlikdan nola chekib, zorlanib g‘azablendi. Shaharning barcha erkak va ayollari bu voqea haqida duv-duv gap boshlab yuborishdi, oqibatda butun shaharda shunday kuchli shov-shuv ko‘tarildiki, qirolning o‘zi kekxa piri buzurgni o‘z huzuriga chaqirib, undan qirol zargarining buyuk muhabbatiga nechun beparvo qarayotgani va ushbu amalda xristianlik rahmshafqatini sevishganlardan nega darig‘ tutayotgani sababini so‘radi.

– Buning sababi bitta, onhazratlari, – deb javob qildi abbat, – gap shundaki, barcha qonunlar xuddi yagona sovutning zanjiridagi halqalar singari, bir-birlari bilan o‘zaro bog‘langan, agar bitta halqa uzilib ketgudek bo‘lsa, butun zanjir sochilib ketadi. Shuningdek, agar o‘shal qizimizni bizning roziligimizsiz, taomilga amal qilmay oladigan bo‘lsalar, oradan sal vaqt o‘tmay raiyatingiz boshingizdagi tojni ham tortib olishi, butun mamlakatda isyon ko‘tarib, o‘rmonlar, yo‘llar va boshqa joylardan olinadigan, xalqni ezuvchi bojlarni bekor qilishi mumkin.

Qirol tilini tiyib qoldi. Bu voqeaning qanday yakunlanishini hamma sabrsizlik bilan kutardi. Jamoaning bu musohabaga bo‘lgan qiziqishi shu qadar zo‘r ediki, ko‘pchilik zodagonlar, turlik zargar sevgilisidan voz kechadi, deb bir-birlari bilan bahs boylasha boshlashdi, xonimlar esa, buning aksi bo‘lishini xohlardilar. Anso qirolicha huzuriga borib, rohiblar unga sevgilisini ko‘rsatmay qo‘yishganini ko‘z yosh to‘kib arz qildi; qirolicha hazrati oliyalari bu qilg‘iliqni zolimlik va ablahlik deb hisobladi, bu haqda u piri buzurgga murojaat qildi, shundan keyin zargar har kuni abbatlik qabulxonasiga kirib turishga ruxsat oldi; Tenetta Anso bilan uchrashgani shu yerga, albatta, kekxa bir rohib kuzatuvida kelardi. Kelganidayam har safar xuddi boyvuchcha xonimlardek hashamatli liboslarga bezanib kelardi. Bu sevishganlarning faqat ko‘rishishlari va suhbatlashishlariga ruxsat berilgan edi, ular hatto yashirincha biron marta o‘pisha olmasdilar ham, shunga qaramay, o‘rtalaridagi muhabbat uchquni toboro balandroq gurkirab alanga ola boshladi. Bir kuni Tenetta do‘stiga shunday dedi:

– Qimmatli janobim, men sizga o‘zimning hayotimni baxshida qilmoqchiman, shu yo‘l bilan sizni qullikdan ozod qilaman. Buning iloji shunday: men hamma gapni ipidan-ignasigacha so‘rab-surishtirib, abbatlik qonunlarini ustalik bilan chetlab o‘tish yo‘lini va men bilan qovushganingizdan keyin sizni o‘zingiz orzu qilgan saodatli kunlarga yetkazish ilojini topdim. Cherkov sudi sudyasi menga hamma gapni tushirtirdi: hamonki, siz qul bo‘lib tug‘ilmagan ekansiz, faqat qul qiz bilan

nikohdan o'tganingizdan keyin qulga aylanar ekansiz, sizni qulliqqa olib kelgan sabab barham topishi bilan siz ham ozod bo'lasiz qullikdan. Shunga ko'ra, agar siz meni, o'zingiz aytganingizdek, joningizdan ortiq yaxshi ko'rsangiz, butun mol-davlatiingizni abbatlikka topshirib o'z baxtimizni sotib oling va menga uylaning. Keyin mendan to to'yguningizcha miriqib lazzatlanaverasiz, keyin men bolam tug'ilishini kutmasdan, o'zim o'z jonimga qasd qilaman va siz yana ozod bo'lasiz. Bu sizning qonuniy huquqingiz, bundan tashqari, qirol ham sizning yoningizni oladi, odamlarning aytishicha, uning sizga ixlosi balandmish. Qolaversa, Xudo meni kechiradi, bunga aniq ishonaman, zero, men o'z hukmdorim va yostiqdoshimni ozodlikka chiqarish uchun o'limimga rozi bo'laman-da.

– Azizam Tenetta! – dedi Anso. – Bo'ldi, gap tamom, men qul bo'laman, sen yashayverasan, shunda baxtli hayotim to umrimning oxirigacha davom etgay. Sen yonimda bo'larkansan, har qanday kishan ham menga og'irlik qilmaydi. Bordi-yu, hamyonimda bir tanga ham pulim qolmadi deylik. Xo'sh, nima bo'пти shunga? Axir mening xazinam bor-ku – bu sening qalbing, yana mening bebaho baxtim-saodatim, rohat-farog'atim, huzur-halovatim, ya'ni sening betimsol latofating mening bitmas-tuganmas boyligimdir. Men avliyo Eluaga sig'inib undan shafokatini bizdan darig' tutmaslikni iltijo qilaman, u qanday mushkul ahvolda qolganimizni ko'rib bizga shafqat qiladi va bizni har xil yovuzliklardan himoya qiladi – men bunga aminman. Demak, men hozir sud noziri huzuriga borib, unga kerakli hujjatlar, shartnomalarni tayyorlashni buyuraman. Hech bo'lmaganda, hayotimning bebaho guli bo'lmish sen durustgina kiyinasan, yaxshi uyda yashaysan va butun umr xodimalaring atrofingda parvona bo'ladilar, xuddi qirolchaga xizmat qilganday, negaki, piri buzurg hazratlari daromadlarimning bir qismidan foydalanishinga rozilik berdi.

Tenetta ham yig'lab, ham kulib, bunday baxtdan o'zini chetga olib qochar va ozod odamning qul bo'lishiga yo'l qo'ymaslik uchun o'zi o'lishni xohlardi, lekin metr Anso uning qulog'iga shunday shirin so'zlarni pichirlab aytib, agar Tenetta shunday qilsa, o'zi ham uning orqasidan go'rga kirishini aytib cho'chitardi, shunda Tenetta, oldin muhabbat quvonchidan bahramand bo'lay, keyin xohlagan paytimda o'zimni o'zim o'ldiraolaman-ku, degan qarorga kelib, nikohdan o'tishga rozi bo'ldi. Turlik zargarning o'z mahubasini deb butun molu davlatidan va erkidan voz kechib qul bo'lib yashashga rozilik bildirgani butun shaharga ovoza bo'lganida odamlar bunday ajoyib erkakni o'z ko'zlari bilan ko'rishni xohlab qoldilar. Saroy xonimlari esa usta bilan uzoqroq suhbatlashib turish uchungina, uning do'konidan behisob tilla va kumush buyumlarni xarid qila boshladilar;

Shaharning sohibjamol ayollari uzoq yillar davomida ustaning ular bilan muloqotda bo'la olmaganini hissasini chiqarmoq uchun, Ansoning ustaxonasiga gala-gala bo'lib kelishardi. Illo, bu ayollarning ayrimlari husn-tarovatda Tenettaga teng kela olsalar ham, hech birida Tenettanikidek pokiza qalb yo'q edi. Nihoyat, qullik va muhabbat davri yaqinlashib qolganini ko'rgan Anso o'zining hamma oltinlarini eritib undan shohona toj yasadi va uni o'z ixtiyorida bo'lgan marvarid va brilliantlar bilan bezadi, so'ng yashirincha saroyga kelib, uni qirolichaga berarkan, shunday dedi:

– Hazrati oliyalari, o'z boyligimni kimga ishonib qoldirishimni bilmayman – mana u. Ertaga uyimdagi hamma narsalar menga zarracha rahm qilmagan la'nati rohiblarning mulkiga aylanadi. Men faqat sizning shohona mehribonligingiz tufayli ma'shuqamning jamolini ko'rish baxtiga muyassar bo'lganim uchun ushbuni mening faqirona minnatdorchiligim deb bilgaysiz, zero, har qancha ko'p pul ham yorimning bir lahzali nigohiga arzimaydi.

– Yaxshi gap bo'ldi, oqko'ngil odam, – dedi qirol. – Abbatlik ertami, kechmi, bir kun mendan yordam so'rab keladi, ana o'shanda albatta seni eslayman.

Tenettaning abbatlikda o'tayotgan nikoh to'yiga kelgan odamlarning son-sanog'i yo'q edi; qirolicha kelinbolaga bejirim nikoh libosi taqdim etdi, qirol esa, unga tilla sirg'alarni har kuni taqib yurishiga ijozat berdi. Latofatda g'ayrita'rif kelin-kuyov abbatlikdan chiqib, oldin Sen-Le cherkoviga, so'ng endilikda qulga aylangan Ansoning uyiga yo'l olishganida, o'z uylari derazalari oldiga yig'ilgan odamlar bu yangi turmush qurgan ikki baxtiyorni yaxshiroq ko'rish uchun mash'alalar yoqib, ularning yo'lini yoritishgandi. Ko'chaning ikki chetida olomon, xuddi shaharga kirib kelayotgan qirolni qarshi olayotganday, zich terilib turardi. Sho'rlik kuyov o'zi uchun kumushdan quyib yasagan gardishni chap qo'lga taqib olgandi – bu gardish uning endi Sen-Jermen abbatligiga qarashli mulk ekanligini bildirardi. Xo'sh, nima bo'пти shunga! Baribir, xalq yangi qulni, xuddi endi taxtga o'tirayotgan yosh qirolni qutlaganday, “Shon-sharaf, shon-sharaf!” – deb hayqirardi va xalqning Tenetta haqida aytayotgan maqto'v so'zlarini, uning husn-latofati, sipoligiga tahsinlar aytilayotganini eshitib, sevinganidan boshi ko'kka yetgan baxtiyor oshiq metr Anso ko'chadagi odamlarga tinimsiz ravishda ta'zim qilardi. Mana, u o'z uyi darvozasining yam-yashil novdalar va bo'tako'z gullardan to'qilgan gulchambarlar bilan bezatilganini ko'rdi. Butun mahallaning kazo-kazo fuqarolari metr Ansoni qutlash uchun yig'ilgandilar, ular: “Siz hamisha oliyjanob inson bo'lib qolaverasiz, abbatlikning xohishiga zid o'laroq”, deyishardi. Gapimga ishoninglarki, ushbu nikoh kuni kelin bilan

kuyov hayratomuz taassurotlarga bardosh berishda bir-birlaridan qolishmadilar. Bu borada er bir necha marta ustun kelgan bo'lsa ham, uning suyuqli xotini, zabardast dehqon qizlarga xos iqtidor bilan bu musobaqada erining yutuqlariga javob qaytardi... Ular dastlabki bir oyni huzur-halovatda, shod-hurramlik bilan o'tkazdilarki, ularni birinchi topishgan kunlaridan boshlab cho'p va xaslarni bitta-bittadan yig'ib, o'zlari uchun in yasay boshlagan kaptarlarga qiyos qilish mumkin edi. Tenetta o'zining bu ko'rkam uyidan va buyurtma bergani kelgan odamlardan mamnun edi, hamma xaridorlar misli daryoday oqib kelishar va ketayotganlarida uy bekasining husni-jamoliga mahliyo bo'lib qaytishardi. Asal oyi tugaganidan keyin kunlarning birida, endilikda kapitulning mulkiga aylangan bu uyga kelin-kuyovning sohibi va egasi donishmand qariya, piri buzurg hazratlari Hugon zo'r dabdaba va viqor bilan kirib keldi va dedi:

– Bo'talarim, bugundan e'tiboran sizlar erkinsiz, hamma qarzar va majburiyatlardan ozod qilindingiz. Yana sizlarga shuni aytmochimanki, qalblaringizni bir-biriga chambarchas bog'lagan buyuk muhabbat meni eng birinchi daqiqalardan hayratga solgan edi. Ke-yin esa, abbatlikning huquqlari e'tirof etilgan zahoti, o'zim oldin sizlarning Tangrimning amallariga bo'lgan e'tiqodingizni sinab ko'rib, keyin ikkovingizga bequsur saodat baxsh etmoqchi bo'ldim. Bu berilgan ozodlik uchun hech qanday haq to'lamaysizlar.

Piri buzurg shunday deb, er-xotinning yuziga asta shapatilab qo'ydi, xushbaxt er va xotin tiz cho'kishdi va sevinganlaridan yig'lay boshlashdiki, buning hech ajablanadigan yeri yo'q edi.

Metr Anso saxovatli piri buzurg Hugonning duoi xayri va ko'rsatgan marhamati haqida qo'shnilariga so'zlab berdi, bu xushxabarni eshitgan butun mahalla ahli ko'chaga otilib chiqdi. Keyin turlik zargar zo'r ehtirom bilan piri buzurgning oti jilovidan ushlab to Byussi darvozasigacha kuzatib qo'ydi. Zargar yo'lga otlanayotganida bir xalta tanga olib olgan edi, u yo'lda ketaturib ana shu xaltadagi tangalarni qashshoqlar va nogironlarga sochar ekan, derdi: “Bu Xudoning marhamati! Piri buzurg hazratlarini Tangrim o'z panohida asrasin, hazrat Hugon omon bo'lsinlar!”

Anso uyga qaytib kelib yor-do'stlarini mehmon qildi. U nikoh to'yini boshqatdan boshladi va bu to'yda bir haftagacha ziyofat davom etdi. Bir tasavvur qilib ko'ring: salmoqli o'ljani yutib yuborish uchun endi og'zini katta ochgan kapitul ikki qulga bunday mehribonlik ko'rsatgan abbatga qattiq malomat qildi. Oradan bir yil o'tganida qariya Hugonning biroz tobi qochib

qoladi, ana shunda uning tavbasini qabul qilgani kelgan ruhoniyl ota: “Sen kapitulning muqaddas huquqlariga va Xudoga hiyonat qilding, shuning uchun Samo seni jazoga mustahiq etmoqda”, – deydi.

– O’shal odam haqidagi fikrimda agar yanglishmagan bo’lsam, – deydi abbat ruhoniyl otaga, – u bergan va’dasini unutmagay.

Chindan ham, metr Ansoning bir yil burun to’yi bo’lgan kun tasodifan ushbu kunga to’g’ri kelgan edi – shu payt rohib kirib, zargar kelganini va hojatbarori piri buzurgdan kirishga ijozat so’rayotganini aytadi. Metr Anso piri buzurg yotgan zalga kiradi va yonidan zo’r mahorat bilan yasalgan g’oyatda mo’jizavash ikkita sandiqcha chiqarib abbatga uzatadiki, butun xristian olamida bironta ham usta hanuzgacha go’zallikda bu mo’jiza darajasiga yeta oladigan hech bir durdona buyum yarata olmagan. Ikkala sandiqchada: “Sevgida sobit bo’lishga qasamyod qilgan odamdan”, degan yozuv bor edi. Hammaga ayonki, bu ikki sandiqcha haligacha abbatlikning bosh mehrobida turadi va hamma ularni bebaho xazina deb hisoblaydi. Yana shuni ilova qilmoqchimiz: oshiq yigit Anso bu sandiqchalarni ijod qilish uchun bisotidagi butun boyligini sarfladi, lekin bu g’oyat nafis va ajib sandiqchalar uning hamyonini quritish o’rniga lim-lim qilib to’ldirdilar, sababki, ular ustaning shon-shuhrati va daromadini yanada ko’proq oshirishga xizmat qildi, buning natijasida, metr Anso o’zi uchun dvoryanlik unvonini hamda juda katta yer-mulk sotib olishga muvaffaq bo’ldi va Ansolar zotiga asos soldi – bu Turenda eng hurmatli familiya hisoblana boshladi.

Ushbu qissa, hayotda mushkul ahvolga tushgan chog’larimizda muqarrar avliyolarga va Xudoga sig’inish va muttasil sobitlik bilan yaxshilikka intilish kerak, deb saboq beradi bizga. Chin muhabbat hamma narsadan a’lodir – bu hikmat juda qadimgi ibora bo’lsa ham, muallif uni shu o’rinda eslashga jur’at etdi, chunki u muallif dilini bag’oyat xushnud qiladi.

Ruschadan Qodir Mirmuhamedov tarjimasi “Jahon adabiyoti” jurnali, 2010 yil, 12-son.

* A b b a t l i k – o’z xususiy yer-suvi, xo’jaligiga ega bo’lgan katoliklar monastri.

* Q o b i l – Odam alayhissalomning to’ng’ich o’g’li; u g’ayirlik qilib o’z ukasi Hobilni o’ldirgan.

* M e t r – ustoz, murabbiy ma’nosini bildiruvchi bu so‘z odatda hurmatli kishilar ismi oldiga qo‘shib ham aytiladi (fr.)

* K o r i n f – Yunonistondagi qadimiy shahar, antik davrda u o‘zining muhtasham me’moriy binolari bilan dovrug‘ qozongan.

* H u q n a – klizma.

* E h s o n d o n (daronositsa) – monastir va cherkovlarda qayiqcha shaklidagi quti, unda zahiradagi muqaddas non va vino olib yuriladi; cho‘qintirilayotgan nasroniylarga shu non va vinodan beriladi.

* K a p i t u l – monastir ruhoniylari kengashi.

* id est - ya’ni (lot.)

Ruschadan

Poshali Usmon tarjimasi

DAHRIYNING IBODATI

(Hikoya)

Fanni qimmatli fiziologik nazari bilan boyitgan, yoshligidayoq ma'rifat markazi – Parij tibbiyot fakultetining shuhrati hisoblangan, Yevropa tibbiy xodimlarining ehtiromiga noil bo'lgan doktor Byanshon terapevt bo'lmasdan avval uzoq vaqt jarrohlik qilgan edi. Talabalik yillarida u dong'i ketgan buyuk fransuz jarrohlardan biri, fanda iste'dodini chaqindek zuhur etgan Deplen rahbarligida ishlardi. Hatto Deplenning dushmanlari uning boshqa birovga meros qoldirish imkoniyati bo'lmagan usulini ham o'zi bilan go'rga olib ketdi, deb e'tirof etishardi. Chunki Deplen tabiatidagi hamma narsa shaxsiy xususiyatga asoslangan edi: undagi mag'rurlik hayotligidayoq yolg'izlanib qoli shiga sabab bo'lgandi, aynan shu mag'rurlik uning o'limidan keyingi shuhratini so'ndirgan edi. Uning qabri uzra kelajak avlodga fidoiy daho ning izlanishlari natijasida kashf etilgan sir-asrorlardan voqif etuvchi dabdabali haykal yo'q. Balki Deplenning iste'dodi uning e'tiqodiga mos kelgandir, shuning uchun ham u foni bo'lgandir.

Deplenning nazdida zaminiy muhit o'zida hayot vujudga keltiradigan bo'shliq bo'lib, yer esa po'stiga burkangan tuxumga o'xshash narsa, shu boisdan u «avval tovuq paydo bo'lganmi yoki tuxum?» degan savolga javob berish imkoniyatiga ega bo'lmasligi uchun tovuqni ham, tuxumni ham inkor etgan. U ibtidoiy tiriklik olamining yaratilishiga ham, inson jonining o'lmasligiga ham ishonmasdi. Deplen shubhalanmasdi, inkor qilardi. Bu ko'p olimlarga xos bo'lgan oshkora, kunday ravshan bo'lgan dahriylik

edi: bular ajoyib kishilardir, lekin ular butun vujudi bilan dahriy bo'lib, dahriylikni dindor kayfiyatdagi kishilar qanday e'tiqod bilan rad etsalar, ular ham shunday targ'ib etuvchilardir. Deplenda boshqacha e'tiqodlarning tarkib topishi ham mumkin emasdi: axir u yoshligidan tiriklik olamining gultoji bo'l mish odamni dunyoga kelguncha ham, hayot paytida ham, o'lgandan so'ng ham, o'z tig'i bilan yorgan, uning butun a'zoi badanini miridan sirigacha sinchiklab o'rgangan edi, uning biror joyida ham diniy ta'limotlar uchun juda vojib bo'lgan o'sha «vohid jon» degan narsani uchratmagandi. Kishi uzviyati (organizmi)dagi miya, asab, nafas olish – qon yurishi kabi uchta markazni, ulardan miya va asab bir-biri ning o'rnini bosa olish qobiliyatiga molikligini bilib olgach, Deplen hatto umrining so'nggida ko'rmoq va eshitmoq uchun ko'z va quloqning bo'lishi mutlaqo zarur emas, degan xulosaga keldi: ularning o'rnini, so'zsiz, quyosh o'rilmasi [1]bosadi. Shu tarzda inson uzviyatida ikkita jon topgach, garchi bu dalil bilan xudo haqidagi masalaga tegib ketmasa-da, Deplen bunda o'zining dahriyona qarashlarining isbotini ko'rdi. Aytishlaricha, mashhur jarroh yo'l qo'ygan xatolari uchun sira pushaymon qilmasdan o'lgan ekan, taassufki, daholarning ko'pchiligi shunday olamdan o'tishgan.

Deplen shuhratini xiralashtirishga uringan dushmanlari bu yirik olim ko'p sohada bachkanalik qiladi, deyishardi. Uning tashqi tartibotidagi ziddiyatlarni bachkanalikka yo'yardilar. Hasadgo'y va kaltafahmlar buyuk aql egalarining qanday maqsadlar bilan ijod qilayotganini tushunib yetmaydilar; shuning uchun ham ular ana shunday yuzaki ziddiyatlarni ko'rib qolsalar, bas, darhol o'shalarga yopishib olishadi-da, ular asosida aybnoma tuzadilar va aybdorni qoralayveradilar. Shuncha ta'na-yu malomatlarga sabab bo'lgan komronlik, uddaburolikni oqlayversin, vosita va maqsad muvofiqligini kashf etaversin, lekin bo'htonlar bilan yuz bergan nizoli to'qnashuvlar asoratsiz qolmaydi. Bizning davrimizda Napoleoni o'z burgutini Angliya uzra parvoz qildirgani uchun qoralagan edilar: 1822-yilgina bizga 1804-yilning va Bulon desantlar kemasining mohiyatini ravshanlashtirdi.

Deplenning shuhrati va bilimi g'oyat ustuvor edi, binobarin, dushmanlari uning xulqidagi g'ayritabiiylikni nishonga olgan edilar. Darvoqe, Deplenda inglizlar shunchaki eksentrizm (g'aroyiblik) deb ataydigan xususiyat bor edi, xolos. U goh fojjanavis Krebilondek bashang, goh beparvolarcha kiyinar,

bir qarasangiz izvoshda, bir qarasangiz piyoda yurardi. U gohida cho'rtkesar, ba'zan ochko'z, mo'min-qobil, ayrim hollarda esa xasis ham edi, ammo ayni zamonda o'ziga ehtirom ko'rsatib, sal vaqtda yordam qo'lini cho'zgan quvg'indi hokimlarga o'z bisotini taqdim etishga tayyor bo'lib, hech kimga xos bo'lmagan, eng ziddiyatli xulosalarga sabab bo'lardi. To'g'risi, qandaydir qora orden tasma-sini qo'lga kiritish payiga tu shish unga – shifokorga munosib emas, bundan tashqari, saroyda cho'ntagidan duolar kitobini tushurib yuborishga ham jur'at etgan, lekin amin bo'ling ki, u hayotda hamma narsa ustidan xufiyona kulardi. Deplen kishilarning yuzaki yaltiroqligini ham hech bir mubolag'asiz kuzatish imkoniyatiga ega edi. U odamlarni hayotda qan day bo'lsa shunday, ya'ni eng tantanali va eng odatdagi vaziyatlarda ko'rardi. U johil odamlarni o'lguday yomon ko'rardi. Ulug' kishining ma'naviy xislatlari ko'p hollarda bir-biriga muvofiq tarzda namoyon bo'ladi. Bordi-yu, bu buyuk namoyandalarning birortasida aql dan ko'ra iste'dod ustun bo'lsa, u baribir oddiygina «bu odam zakovatli» deyilgan kishiga nisbatan aqlli roqdir. Zakovatlilik botiniy ko'rish qobiliyatiga tayanadi. Bunday ko'rish qobiliyati muayyan bir sohani bilish bilan chegaralangan bo'lishi ham mumkin: lekin gulni ko'rgan kishi quyoshni ham ko'radi. Kunlarning birida o'zi tomonidan xalos etilgan diplomatning og'zidan: «Imperatorning salomatligi qalay?» degan savoliga, Deplen: «Saroy a'yoniga jon kirdi, odamga ham jon kirdi», deb javob bergandi. Shunday fikr bildirgan kishi faqat jarroh yoki faqat shifokorgina emas, balki katta aql egasi hamdir. Ana shuning uchun insonga xos narsani sabr-toqat bilan sinchiklab qarashga odatlangan kuzatuvchi uning o'zini hammadan yuqori qo'yishini kechiradi va buyuk jarrohdan uning o'zi bunga ishongandek, buyuk ministr chiqishi mumkinligiga ham ishonadi. Deplenning hayotida zamondoshlari kuzatib yurgan bir qator jumboqlardan eng qizig'ini tan-ladik: hikoyamizning so'nggida uning yechimiberiladi, xuddi shu yechim Deplen xotirasini uningba'zi bir bema'ni gunohlardan soqit qiladi.

Oras Byanshon Deplenning suyuqli shogirdlaridan biri edi. Otel-De shifoxonasiga kirish-dan avval Oras Byanshon tibbiyot talabasi sifa-tida Lotin mahallasidagi «Voqe uyi» nomi bilan mashhur bo'lgan pansionda faqirona hayot ke-chirardi. Sho'rlik yigit u yerda og'ir muhtojlik-ning azob-uqubatlarini boshidan o'tkazardi, lekin qudratli iste'dod sohiblari hayot doshqo-zonidan musaffo va mustahkam olmos yanglig'har qanday zarbaga bardosh beradigan bo'libchiqishi lozim edi. Ular ehtiroslarining shiddatila

lovullayotgan alangasida obdon chiniqib, o'z ishlariga vijdonan beriladilar, o'zlarining al-dangan hirslarini muttasil mehnat pardasiga burkab, dastavval daholar qismatini belgilay-digan o'sha kurashga ko'nikib ketadilar. Oras - rostgo'y odam bo'lib, vijdon, or-nomus bobida-gi murosaldan hazar qilar, va'dabozlik emas, balki amaliy ishni ma'qul ko'rardi, u do'sti uchun so'nggi yoping'ichini ham ayamaydigan, uning uchun vaqti va shirin uyqisidan kechadigan kishilardan edi. Muxtasar qilib aytganda, u berganining evaziga qancha olarkan deb o'ylay-digan do'stlardan emasdi, zero ularni o'zlari - berganiga nisbatan ko'proq olishga ishonchi komil edi. Oras do'stlarining ko'pchiligi unga nisbatan soxtalikdan xoli bo'lgan botiniy ehtiromini bajo keltirardi, lekin ularning ba'zi-birlari uni ayblashdan hayiqardilar. Ammo Oras o'z vazifalarini ozgina bo'lsa-da, bachkanalikka yo'l qo'ymasdan namoyon etardi. Uning puritanizm (sipolik) yoki va'zgo'ylikka mutlaqo-hushi yo'q edi: maslahat berarkan, uni tumtaroq so'zlar bilan muzayyan etar, kezi kelganda ichish va tamaddi qilishni ham do'ndirardi.

Quvnoq ulfat, sovut kiygan askardek, uncha rasmiyatparast ham emas, rostgo'ylik va ochiqlikda dengizchiga o'xshamaydi, chunki hozir dengizchilar – ayyor diplomatlarning naq o'zi, o'z hayotida odamlardan hech narsani sir tutmaydigan yoqimtoy bu yigit esa ko'zlaridan kulgu, boshini baland ko'targan holda olg'a qarab bormoqda edi. Agar buni bir so'z bilan ifodalamoqchi bo'lsak: u ko'plab Oraslar uchun Pilad[2] edi, axir, bizning davrimizda qadimgi qasoskor ilohalarni o'zlarida chinakam mujassam etgan kishilar nasiya beruvchilardir. Oras o'z qashshoqligi ustidan jasoratning asosiy belgilaridan biri bo'lgan ko'tarinki ruh bilan g'olib kelardi, u hech narsasi yo'q kishilar singari boshqalardan qariyb hech qachon qarz olmasdi. U tuyaday sabr-qanoatli, ohuday chaqqon bo'lib, o'zining qat'iy e'tiqodliligi va jiddiyligi bilan o'zgalardan ajralib turardi. Mashhur jarroh doktor Oras Byanshonni do'stlari uchun yanada qadrdon qilgan o'sha fazilatlari va nuqsonlarini bilib olganda Orasning hayotida baxtli davr boshlanayotgan edi. Klinikaning bosh shifokori yosh yigitni o'z homiyligiga olarkan, demak, yosh yigitning mansabi ta'minlangan deyavering. Odatda Deplen shifokor sifatida-boy xonadonlarga tashrif buyurganida Byanshonni o'zi bilan birga olib borardi. Bu qishloqi yigitning tobora Parij hayotining sir-asroridan voqif bo'lib borishidan tashqari, bunday tashrif paytlarida tushgan mablag'ning muayyan bir qismi ham odatda assistentga tegardi. Deplen bemorlarni uyida qabul qilgan vaqtida ham assistenti Byanshonning yordamiga tayanardi, u-

ba'zi bir bemorni mineral suvga olib borishni gohida unga topshirardi, qisqasi, u Byanshonga mijozlar tayyorlardi.

Oqibatda sal muddat o'tgach, mustabid jarroh yonida Zayd[3] paydo bo'lgandi. Biri sha'n va bilim cho'qqisini zabt etgan, katta boylik va shuhratga erishgan, boshqasi na boy va na mashhur. Parij osmonida zo'rg'a miltillagan bu ikki kishi bir-biriga yaqin bo'lib qolishdi.

Buyuk Deplen o'z assistenti Byanshondan hech narsani yashirmasdi. Ustozi yonidagi o'rindiqa yoki Deplenning xonasidagi mashhur divanda qandaydir ayolning o'tirgan-o'tirmaganligi ham Byanshonga ma'lum edi: Byan shon o'zida sherga xos g'ayrat, ho'kiz ga xos kuchni mujassamlashtirgan bu mijoz sohibi ning, uning o'limiga sabab bo'lgan (Deplen yurak xurujidan o'lgan), ko'ksini haddan tashqari keng ochgan buyuk inson mijozini barcha tilsimotidan ogoh edi. Assistent bu bag'oyat zahmatkash zotning xulq-atvoridagi g'alati odatlarni, arziyas boyligini, bu ilm sohibida mujassam bo'lgan sayohatchining pinhoniylarini o'rganib oldi va shu bilan birga Deplenni asfalasofilinga jo'natadigan, faqat uning yuragi dosh beradigan tuyg'uni oldindan ko'ra bildi, chunki har holda u cho'yandan bo'lmasdan, balki tashqi tomondan cho'yanga o'xshardi, xolos.

Bir kuni Byanshon Deplenga Sen-Jak mahallasida yashovchi bechora meshkobchining toliqish va muhtojlikdan og'ir kasallikka chalinganini hikoya qilib berdi: ma'lum bo'lishicha, sho'rlik overialik 1821-yilning uzoq cho'zilgan qishini faqat kartoshka yeyish bilan o'tkazgan. Deplen o'zining barcha bemorlarini tashlab, Byanshon bilan birga otini holdan toydirgudekchoptirib, Sen-Denida mashhur Dyubua tomonidan ochilgan shifoxonagacha yetib keldi. Deplen overialikni davoladi, u tuzalib ketgach, Deplen unga ot va bochkalar sotib olish uchun pul berdi. Keyinchalik o'sha overialik o'zining bir xususiyati bilan o'zini ko'rsatgan edi. Uning do'stlaridan biri og'rib qolganida, overialik uni darhol Deplenning huzuriga boshlab keldi va o'z xaloskoriga dedi:

– Uning boshqa birovga murojaat qilishiga sira-sira toqat qilolmagan bo'lardim.

Deplen o'zining qo'rsiligiga qaramasdan, overialikning qo'lini siqarkan, unga dedi:

– Ularning hammasini oldinga boshlab kelaver.

U kantalklikni Otel-De klinikasiga qabul qildi va unga nisbatan katta g'amxo'rlik ko'rsatdi. Byanshon o'z ustozining overialik meshkobchilarga bo'lgan xayrixohligini bir necha bor ko'rgan edi. Lekin Deplenning Otel-De klinikasidagi ishi o'ziga xos g'urur manbai bo'lganligi tufayli assistenti uning xulqidan g'ayriodatiy hech narsa sezmasdi.

Bir kuni ertalab soat to'qqizlarda Byanshon avliyo Sulpitsiy maydonidan o'tib borarkan, ustozini ko'rib qoldi. Deplen o'sha maydon nomidagi cherkovga kirib ketayotgan edi. Hamisha kabriolet (ikki g'ildirakli yengil arava)dan foydalanadi Deplen bu gal negadir yayov kelib, cherkovga Pti-Lion ko'chasidagi eshikdan, go'yoki shubhali bir uyga kirayotgandek, o'g'rincha kirib ketdi. Ustozining e'tiqodini, uning moddiyunligini, so'zida qat'iy turishini bilgan shogirdning ajablanishi o'rinli edi, u ko'rinmaslikka harakat qilib, o'zini cherkovga urdi va hayratga sazovor manzaraning guvohi bo'ldi: buyuk Deplen – ushbu dahriy, jarroh tig'ini o'zlariga yaqin yo'latmaydigan farishtalarni beshafqat haqoratlaydigan bu yuzsiz masxaraboz shikastanafs bir alpozda tiz cho'kib turardi... tag'in qayerda deng? Bibi Maryam butxonasida! U o'sha yerda ibodat bajo keltirar, yo'qsil-bechoralarga xayr-u ehson ulashardi, uning bu amalida soxtalikdan nom-nishon ko'rinmayotgandi.

«Turgan gapki, u cherkovga Bibi Maryam ning ko'zi yorishiga doir masalani oydinlashti rish uchun kirgan emas, – o'yladi ajablangancha-Byanshon. – Basharti men uning Vuju d-ul-iloh hayitida serhasham o'rtukning biror shokilasidan tutib turganini ko'rsaydim, bu kulgili bo'lur edi, xolos. Ammo shu topda cherkovda uning tanho o'zini guvohlarsiz ko'rish chindan ham ajab-da!»

Uni birov Otel-De klinikasi bosh jarrohi ortidan poylab yuribdi, deb o'ylamasin deya Byanshon iziga qaytib ketdi. Tasodifan o'sha kuniyoq Deplen uni restoranga tushlikka taklif etdi. Tushlik oxirida Byanshon suhbatni ustalik bilan ibodatga burarkan, uni riyokorlik deb atadi. – Ha, bu riyokorlik nasroniylik dunyosi uchun Napoleonning barcha zuluklari so'rgan qonlaridan ham qimmatga tushadi, – dedi Deplen.

– Ibodat bu papaning ixtirosi bo'lib, oltinchi asrdan buyon mavjud;

uning zamirida: «Ushbu mening vujudim erur» soʻzlari yotadi. Uch yuz yil mobaynida cherkovga qarshi fitna uyushtirib kelgan bidʼatchilar ustidan qozonilgan gʻalabani nishonlamoqchi boʻlgan papa taxti muqaddas inʼomlarni toʻgʻri taqdim etish borasida dovlashib, Vujud-ul-iloh marosimini joriy etish jarayonida ozmuncha qon toʻkishga toʻgʻri keldimi. Papa joriy qilgan yangi tartib Tuluza grafi bilan albigoychilar oʻrtasida urushlar kelib chiqishiga sabab boʻldi: valdenslilar va albigoychilar uni eʼtirof etishni xohlamasdilar.

Shunda Deplen dahriylarga xos piching qilarkan, uning ogʻzidan volterona istehzolar yomgʻirday yogʻilardi: ochigʻini aytganda, bu «Sitator»^[5]ga boʻlgan bir xunuk taqlid edi.

«Yo ajabo, nima boʻlyapti oʻzi? – oʻylardi Byanshon. – Ertalab koʻrgan xudojoʻy qani?»

U Deplenga hech narsa demadi, uni chindan ham avliyo Sulpitsiy cherkovida koʻrdimmi deya shubhalandi. Deplen Byanshonni aldamasa kerak: ular bir-birini juda yaxshi bilishadi, ular qancha-qancha muhim muammolar haqida necha bor fikr almashishgan, «narsalar tabiati haqida» talqin etadigan turfa tizimlarni muhokama qilishgan. Uch oy oʻtdi. Byanshonning xotirasiga mahkam oʻrnashib qolgan boʻlsa-da, u boshqa bu mavzuga qaytmadi. Oʻsha yilning oʻzida bir kun Otel-De klinikasining shifokorlaridan biri Byanshonning oldida savol bermoqchi boʻlgandek Deplening qoʻlidan ushladi:

– Ayting-chi, muhtaram ustoz, nechun avliyo Sulpitsiy cherkoviga kirgandingiz?

– Men bemor ruhoniyning huzuriga kirgandim, uning tizza qopqogʻida yiringli yalligʻlanish paydo boʻlgan, – javob qaytardi Deplen, – Gersoginya Angulemskaya menga hurmat bajo keltirib, uni davolashni oʻz zimmamga olishimni iltimos qildi.

Hujum qaytarildi. Berilgan izoh shifokorni qanoatlantirgan boʻlsa-da, ammo Byanshon ishonqiramadi.

«Hali shunaqami! U cherkovga bemor tizzalarini davolash uchun

borarmish!» – dedi shogird o‘z-o‘ziga.

Byanshon Deplenning orqasidan kuzatib yurishga qaror qildi; u Deplenning avliyo Sulpitsiy cherkoviga qaysi kun va soatda kirganini esladi va bir yildan so‘ng xuddi shu paytda uning tag‘in cherkovga kelishkelmasligini tekshirib ko‘rish uchun aynan shu vaqtda kelishga qaror qildi. Haqiqatan ham Deplen kelib tursaydi, cherkovga bu taxlit muntazam qatnashi muayyan holni ilmiy tadqiq qilish uchun asos bo‘lur edi, zero bunday kishining tafakkuri va harakati o‘rtasida to‘g‘ridan-to‘g‘ri ziddiyatbo‘lishi mumkin emasdi. Kelgusi yili aynan shu kun va shu-shu soatda, Byanshon o‘shanda

Deplenning assistenti emasdi, jarrohning kabrioleti Turion va Pti-Lion ko‘chasi muyulishida to‘xtaganini hamda o‘z kabrioletidan tushib, iezuitlarga xos ehtiyotkorlik bilan cherkov tomonga yo‘nalganini, so‘ngra Bibi Maryam mehrobi oldida yana ibodat bajo keltirayotganini o‘z ko‘zi bilan ko‘rdi. Bu Deplen edi, ha, shaxsan o‘zi! Bosh jarroh, qalban dahriy, tasodifan xudojo‘y. Ahvol jiddiy tus olmoqda edi, mashhur olimning qaysarligi hamma narsani ostin-ustin qilib yubordi. Deplen ketgach, Byanshon cherkov anjomlarini yig‘ishtirayotgan ridoxona boshlig‘i oldiga kelib, undan xozirgina chiqib ketgan janob cherkovga muntazam ravishda kelib turadiganlardanmi, deb so‘radi. – Mana, yigirma yildirki, shu yerda ibodat qilaman, – deya javob berdi ridoxona boshlig‘i, – ana shu ibodatga janob Deplen bir yilda to‘rt bor keladi, bu uning buyurtmasi bilan bajo keltiriladi.

«Deplen buyurtma qilgan ibodat! – o‘yladi ketayotib Byanshon. – Bu (bir hisobda) muayyan darajada er ko‘rmagan ayolning homilador bo‘lishiday muhim gap, har qanday shifokorni shakkokka aylantirish uchun shu sirni bilib olish kifoya».

Vaqt o‘tmoqda edi. Garchi doktor Byanshon Deplenning do‘sti bo‘lsa-da, ammo uning hayotining o‘ziga xos xususiyati haqida gapla shishga sira qulay fursat topolmas edi. Odatda, ular tabobat yoki kiborlarga xos bo‘lgan bir vaziyatda uchrashardilar; lekin, bunday vaziyatda do‘stlar yumshoq o‘rindiqqa yastanib, kamin oldida oyoqlarini isitayotib, bir-birlariga o‘z sirlari ni oshkor etgan samimiy suhbatlarga imkoniyat bo‘lmaydi, albatta. Nihoyat, oradan yetti yil o‘tgach, olomon arxiyepiskop borgohini tor-mor etgan, 1830-yil inqilobidan so‘ng uning respublikachilar tashviqoti ta’siri

ostida ko‘z ilg‘amas son-sanoqsiz uylar uzra yaltiragan yashindek zarhallangan saliblarini mahv etganida, ko‘chalarda shakkoklik va isyon hukm surganda Byan shon Deplenni tag‘in o‘sha avliyo Sulpitsiy cherkoviga kirayotganda tasodifan ko‘rib qoldi. Uning ortidan kirib, u bilan yonma-yon turib oldi. Do‘sti zig‘ircha bo‘lsa-da hayratlanmadi, qiyofasida hatto hayrat alomati sezilmadi. Deplen buyurtma qilgan ibodatni ikkalasi bajo keltirishdi.

– Taqvodorona munofiqligingizning sababini bayon etolmaysizmi, do‘stim? – so‘radi Byanshon Deplendan, ular cherkovdan chiqqanlarida. – Men sizni, ha, sizni bu yerda ibodat chog‘ida uch bor ko‘rganman! Siz bu sirni menga oshkor etishingiz, sizning e‘tiqodingiz va axloqingiz o‘rtasidagi oshkora ziddiyatni izohlab bermog‘ingiz lozim. Siz xudoga ishonmaysiz, ayni paytda ibodatga kelib turasiz! Qadrdon ustoz, lutfan javob bersangiz.

– Men sirdan o‘ta dindor odam bo‘lib ko‘ringanim bilan, haqiqatda esa sizning o‘zingizga o‘xshagan dahriyman. Shunda Deplen Moler «Tartyuf»ining yangi noshiri singari siyosiy arboblarni haqoratlab, rosa pichinglar yog‘dirdi.

– Men sizdan bu haqda so‘rayotganim yo‘q, – dedi Byanshon. – Men sizning nega bu yerga kelganingizni va nima sababdan ibodat buyurtma qilganingizni bilmoqchiman.

– Xo‘p, aziz do‘stim, – dedi Deplen. – Mening bir oyog‘im to‘rda, bir oyog‘im go‘rda, binobarin, men endi hayotimni qanday boshlaganimni sizga hikoya qilib berishim mumkin.

Byanshon va o‘sha ulug‘ inson shu daqiqada Girdibod ko‘chasi yoxud Parijning eng jirkanch ko‘chalaridan birida edi. Deplen Byanshonga-darvozadan aylana zinagacha uzun yo‘lak orqali kiriladigan haykalni eslatuvchi o‘sha uylardan birining yettinchi qavatini ko‘rsatdi; odatda o‘sha pastak derazalar zinani zo‘rg‘a yoritir, darhaqiqat, qoqilib-suqilib ya shovchilarning haqoratlariga beparvo edi. Bu uy yashil tusli edi; birinchi qavatlarda mebel sotuvchi savdogar yashardi, qolgan qavatlarda turfa qashshoqlar kun kechirardi. Deplen qo‘lini keskin baland ko‘tararkan, Byanshonga dedi:

– Men o‘sha yerda, balandda ikki yil yashaganman.

– Bilaman d’Artez ham o’sha yerda turardi. Men ilk yoshligimda u yerda qariyb har kuni bo‘lardim. Bizlar bu boloxonani «daholar qiyomiga yetadigan banka» deb atar edik.

– Xo‘sh keyin-chi?

– Hozir ikkalamiz tinglagan ibodat hayotimdagi ayrim hodisalar bilan bog‘liq. Ular o’sha, siz aytgandek, d’Artez yashagan bolo xonada o‘tkazgan vaqtimga to‘g‘ri keladi; huv anavi, tepasida ko‘ylak osilgan, gullar solingan tuvak turgan joy. Qarddon Byanshon, Parij qiyin sharoitda yashashga bardosh be rishga maj bur etdi. Men ochlik, yupunlik, yalangoyoqlik, pulsizlik – qisqasi, shafqatsiz muhtojlikni boshdan kechirganman. Ana shu «daholarni qiyomiga yetkazadigan banka»da cho‘pday qotib qolgan barmoqlarimni nafasim bilan zo‘rg‘a ilitardim, o’sha tomonga siz bilan ham bir nazar tashlagim kelib ketdi. Qish shunday dahshatli keldiki, ishlayotganimda boshim uzra ko‘tarilayogan bug‘ni, sovuq payt larda otlardan ko‘tarilayotgan bug‘dek sezilarli darajada chiqib turgan nafasimni ko‘rardim. Shunday hayot bilan kurashish uchun tayanchni qaydan topishni ham bilmaysan kishi. Men yolg‘iz edim, ko‘maklashadigan hech kimsam yo‘q, kitob sotib olish va tibbiyotdan olayotgan sabog‘im uchun to‘lashga bisotimda bir su[6] ham yo‘q edi. Qiziqqon lik, shakkoklik va tinib-tinchimaslik xususiyatiga molik bo‘lganligim uchun do‘stlarim ham yo‘q edi. Mening serzardaligim turmush-mashaqqatlari va me‘yoridan ortiq mehnat qilganligim bilan izohlanishini hech kim tan olmasdi: axir, men ijtimoiy hayotning eng quyi qatlamida edim, lekin uning ustki qatlamiga chiqishni xohlar edim. Shunga qaramasdan, sizdan yashiradigan sirim yo‘q, sizning oldingizda riyokorlik qilishning ham aslo hojati yo‘q, men muhtojlik botqog‘iga botib, uzoq vaqt tentirab yurgan bo‘lsam-da, har qanday cho‘qqiga ko‘tarila ola digan iqtidorli kishilarga xos bo‘lgan mehribonlik va o’sha ezgu his-tuyg‘ularni qalbim to‘rida asrab keldim. Men olayotgan arzimas nafaqam dan boshqa narsani naqarindoshlarimdan, na jonajon shahrimdan kutishim mumkin edi. Men o’shanda nonushta uchun qotib qolgan nonni (u yangisiga ko‘ra arzonga tushardi) Pti-Lon ko‘chasidagi novvoydan sotib olar va sutga solib ivitar edim: shunday qilib ertalabki yemagim ikki suga tushar edi. Pansionda qila digan tushligim kun osha bo‘lib, u 16 suga tushardi. Shu zaylda har kuni 10 su xarajat qilardim. Engil-bosh va poyabzalga qanchalik ahamiyat berganligim o‘zingizga ravshan. Bilmadim, keyinchalik u yoki bu-

hamkasbimizning xiyonatkorona harakatlarini ko'rganda boshdan kechirganimiz ranju alamni titilib ketayotgan boshmog'imizning ustimizdan-makkorona iljayishini ko'rib qolganimizda yoki syurtugumizning qo'litiqdan chok-chokidan ketishi quloqqa chalinganda boshdan kechir lik, shakkoklik va tinib-tinchimaslik xususiyatiga molik bo'lganligim uchun do'stlarim ham yo'q edi. Mening serzardaligim turmush mashaqqatlari va me'yoridan ortiq mehnat qilganligim bilan izohlanishini hech kim tan olmasdi: axir, men ijtimoiy hayotning eng quyi qatlamida edim, lekin uning ustki qatlamiga-chiqishni xohlar edim. Shunga qaramasdan, sizdan yashiradigan sirim yo'q, sizning oldingizda riyokorlik qilishning ham aslo hojati yo'q, men muhtojlik botqog'iga botib, uzoq vaqt tentirab yurgan bo'lsam-da, har qanday cho'qqi-ga ko'tarila ola digan iqtidorli kishilarga xos bo'lgan mehribonlik va o'sha ezgu his-tuyg'ularni qalbim to'rida asrab keldim. Men olayotgan arzimas nafaqam dan boshqa narsani na qarindoshlarimdan, na jonajon shahrimdan-kutishim mumkin edi. Men o'shanda nonushta uchun qotib qolgan nonni (u yangisiga ko'ra arzonga tushardi) Pti-Lon ko'chasidagi novvoydan sotib olar va sutga solib ivitar edim: shunday qilib ertalabki yemagim ikki suga tushar-edi. Pansionda qila digan tushligim kun osha bo'lib, u 16 suga tushardi. Shu zaylda har kuni 10 su xarajat qilardim. Engil-bosh va poyabzalga qanchalik ahamiyat berganligim o'zingizga ravshan. Bilmadim, keyinchalik u yoki bu-hamkasbimizning xiyonatkorona harakatlarini ko'rganda boshdan kechirganimiz ranju alamni titilib ketayotgan boshmog'imizning ustimizdan-makkorona iljayishini ko'rib qolganimizda yoki syurtugumizning qo'litiqdan chok-chokidan ketishi quloqqa chalinganda boshdan kechir gan ranj-u alam bilan qiyoslasa bo'larmikan?

Men faqat suv ichardim, ammo ayni zamonda Parij qahvaxonalariga bo'lgan hurmatim g'oyat baland edi. Faqat Lotin mahallasining Lukullarigina kirishi mumkin bo'lgan Soppi qahvaxonasi menga nimasi bilandir jannat-makon tuyulardi. «Nahotki, biror kun menga ham o'sha yerda bir finjon qaymoqli qahva ichish va bir qur domino o'ynash nasib etadi?» – o'ylardim men. Muhtojlik tug'dirgan o'zimdagi g'azabni men mehnatga almashtirdim. O'z qadrimni oshirish va jamiyatda egallamoqchi bo'lgan o'rnimga munosib bo'lish maqsadida men imkoni boricha chuqur bilim olishga harakat qildim. Yegan nonimdan ko'ra yoqqan lampa yog'i ko'proq bo'lgan: tunlarni oqartirib mehnat qilgan paytimda ko'z o'ngimda yongan chiroq menga hamma narsadan ko'ra qimmatga tushgan. Bu davomli, beshafqat olishuv

edi. Men hech kimda o‘zimga nisbatan achinish hissini uyg‘otolmadim. Axir, do‘st orttirish uchun yoshlar bilan tanish bo‘lmoq kerak, ular bilan talabalar boradigan joyga borib, mayxo‘rlik qilish uchun bisotingda bir necha su bo‘lmog‘i lozim. Mening esa hech vaqom yo‘q edi! Ammo Parijda hech kim biror narsani tasavvur qilolmaydi. Qanaqa muhtojlikda yashayotganimni-birovlarga hikoya qilib berishga to‘g‘ri kelganda men ko‘pincha tomog‘imga allanarsa tiqilib qolgandek, o‘zimni noqulay sezardim. Keyinchalik menga boy oilada tug‘ilib, hech narsaga muhtoj bo‘lmagan hamda bu masalaning uchlik qoidasidan bexabar kishilarni uchratishga to‘g‘ri keldi: yosh yigitcha besh frankli chaqa ekyuga qanday munosabatda bo‘lsa, jinoyatga o‘shanday munosabatda bo‘larkan. Ana shu boyvachcha ovsarlar menga: «Nega qarzga botib ketdingiz? Nega zimmangizga muncha mushkulotni oldingiz?» deyishardi.

Ular menga xalqning ochlikdan o‘layotganini eshitib, nega u yog‘li nonlardan sotib olmaskan, deb so‘ragan malikani eslatardi. Non topish uchun bosh va qo‘llardan boshqa na do‘stlari, na bir miri na obro‘yi bo‘lgan, Parijda tamoman yolg‘iz kun kechirayotgan, tag‘in jarrohlik uchun juda qimmat oladi deb shikoyat qilgan boylardan birortasini ko‘rsam degandim! Uning holi ne kechardi? O‘ziga ovqat izlab qayerga borardi? Mening jahlim chiqqan va rahm-shafqatsiz kunlarim bo‘lganini siz yaxshi bilasiz, Byanshon. Men bu bilan oqsuyaklar jamiyatiga xos bo‘lgan yoshlikdagi beparvolik iztiroblari o‘sha kibru havo uchun o‘z-o‘zimdand qasos olardim; mening shuhratga erishish yo‘lidagi sa’y-harakatlarimga nafrat, hasad va bo‘htonning qanchalik g‘ov bo‘lganini eslardim. Parijda ayrim kishilar sizning endigina egarga o‘tirishga shaylanayotganingizni ko‘rsa, birov kelib baringizdan tortadi, sizni yiqilib, boshi bilan yerga urilsin deb o‘shaning o‘zi ayilni bo‘shatadi; boshqa birov esa otingizning tuyog‘idan taqasini sug‘uradi. Tag‘in o‘zgasi qamchiningizni o‘g‘irlyaydi; eng rostgo‘yi – qo‘lidagi to‘pponchasi bilan sizni qoq manglayingizdan otmoqchi bo‘ladi. Azizim, sizda iste’dod bor, ammo hademay o‘rtamiyona zot lar o‘zlariga ustunlik qilayotganlarga nisbatan qanday dahshatli kurash olib borayotganini bilib olasiz.

Kechqurun siz yigirma besh luidor yutqazsangiz bormi, ertasiga sizni qimorbozlikda ayblaydilar, eng yaxshi do‘stlaringiz esa yigirma besh ming frank yutqazdi deb gap tarqatishadi. Boshingiz og‘risa bormi, sizni aqldan

oza boshladi, deydilar. Mabodo og‘zingizdan biror nojo‘ya gap chiqib ketsa, naq sho‘rtumshuqqa chiqaradilar. Bordi-yu, siz ana shu olchoqlar to‘dasi bilan kurashga jahd qilsangiz, eng yaxshi do‘stlaringiz sizni hech kimni yoqtirmaydi, o‘zim bo‘lsam deydi, deb dod solishadi. Xullasi kalom, sizning fazilatlaringiz kamchilik va nuqsonga, ezgu harakatla ringiz jinoyatga yo‘yiladi. Basharti, siz birovni qutqarishga muvaffaq bo‘lsangiz, sizni qotilga chiqaradilar. Garchi bemor rosmana hayotga qaytgan bo‘lsada, siz uni sun‘iy yo‘l bilan tuzatgansiz, u kelajakda buning uchun jazosini tortadi, mabodo u hozir o‘lmagan bo‘lsa, keyinroq o‘ladi, deyishadi. Qoqilib ketsangiz bormi: «Yiqildi» deyishadi. Bordi-yu, biror narsani ixtiro qilib, o‘z huquqlaringizni himoya qilmoqchi bo‘lsangiz, yoshlarning olg‘a intilishiga to‘sqinlik qiladi deydilar, mug‘ambir degan nom chiqarasiz. Shunday qilib, do‘stim, modomiki xudoga ishonmas ekanman, demak, odamga ishonish to‘g‘risida gapirmasa bo‘ladi. Mening tanimda qanchadan-qancha bema‘ni gaplarga sabab bo‘lgan, Deplenga mutlaqo o‘xshamagan Deplening yashashini siz yaxshi bilasiz, axir. O‘tgan ishga salavot. Shunday qilib, men birinchi imtihonga tayyorlanayotib, sariq cha qaga zor bo‘lib, mana shu uyda yashardim va ishlardim. Bilasizmi, men sira ilojini topolmay «Askarlikka borganim bo‘lsin» deya qaror qilgan kishi holatiga tushgan edim. Menda yakka-yu yagona ilinj qolgan edi: «Men o‘sha o‘zim tug‘ilgan shahardan Parij hayoti haqida mutlaqo tasavvurga ega bo‘lmagan, oyiga o‘ttiz frank olayotgan, jiyanining nuqul tovuq go‘shiti bilan kun kechirayotganiga qat‘iy-ishongan, endi bo‘lsa uning ust-boshi haqida g‘amxo‘rlik qilayotgan keksa qishloqi xolalarimning sovg‘asi bir jomadon ichki kiyimni olishim lozim edi. Jomadon men uyda bo‘lmagan paytda kelgan ekan, men universitetda edim: ma‘lum bo‘lishicha, kira haqi qirq frank turarkan. Zinapoya tagidagi hujrada turuvchi darvozabon etikdo‘z nemis o‘sha qirq frankni to‘lab, jomadonni olib qolgan ekan. Qan day qilib oldindan kira haqini to‘lamay jomadonimni qo‘lga kiritish haqida bosh qotirib, FosseSen Jermen de Pri va Tibbiyot fakulteti ko‘chasi bo‘ylab uzoq vaqt sanqib yurdim, holbuki, men ichki kiyimimni sotib ham kira pulini to‘lashim mumkin edi. Mening befahmligim birdan-bir iste‘dodim jarrohlik ekanini yaqqol ko‘rsatdi. Do‘stim, nozik qalb egalari, birmuncha yuksak doirada faoliyat ko‘rsatish uchun tug‘ilgan iqtidorli kishilar ko‘pincha bachkana odamlarga xos hiyla-nayrang, topqirlik, chapdastlik kabi xususiyatlardan mahrum bo‘lishadi: bu taxlit mo‘min-qobil daholar homiysi – tasodif, ular izlamaydi, ular topadi.

Men uyga kechroq qaytdim; sen-furalik Burjua ismli meshkobchi qo'shnim ham shu paytda qaytgan edi. Bizlar shunchaki devor-darmiyon qo'shniday bir-birining uxlayotganini, yo'talayotganini, kiyinishlarini eshitib turadigan, pirovardida bir-biriga o'rganib qolgan tanish edik. Qo'shnim xo'jayin meni ijara haqini uch marta orqaga surganim uchun haydamoqchi ekanini aytdi; men ertasigayoq jo'nab qolishim darkor edi. Ma'lum bo'lishicha, xo'jayin qo'shnimni ham kasbi ma'qul bo'lmaganidan ko'chib ketishga majbur qilayotganmish. Men hayotimdagi eng mashaqqatli tunni o'tkazdim. Arzimas uy anjomlari va kitoblarimni olib chiqish uchun hammolni qaydan topaman? Hammol va darvozbonga qayerdan pul to'layman? Qayerga borib bosh ursam ekan? Unsiz yig'larkanman, telbalarcha o'z-o'zimga faqat shu savollarni berardim. Oxiri uxlab qoldim. Muhtojlikda kishiga turfa tushlar baxsh etuvchi uyqi hamdard bo'ladi. Ertasiga ertalab nonimni suvga botirib tamaddi qilayotganimda xonamga Burjua kirib keldi.

– Janob talaba, – dedi u menga baland ovoz bilan, – men bir bechora, tashlandiq bola edim, Sen-Flurada panoh topib o'sdim, na otam, na onamni bilaman. Bunaqa bisotim bilan uylanishim mumkin emas. Sizing ham jonkuyarlaringiz uncha ko'p emas, mol-u davlatingiz ham yo'q hisobi. Gapimga quloq soling: pastda mening qo'l aravacham turibdi, uni har soatiga ikki su kira haqi berish sharti bilan ijaraga olaman; unga hamma anjomlarimizni joylashtir sa bo'ladi. Modomiki, bizni bu yerdan haydab-chiqarishgan ekan, xohlasangiz turar joyni birga qidiramiz. Bu yer ham aytgulik jannatmakon joy emas-ku, axir.

– Bilaman, qadrdonim Burjua, – dedim men, – lekin bir narsa xalal beryapti; pastda ekyu turadigan ichki kiyimlarim bor, o'sha puldan uy haqini ham, darvozbonga to'lanadigan qarzni ham to'lashim mumkin edi. Biroq cho'ntagimda sariq chaqa ham yo'q.

– Yaxshi! Mening biroz tanga pulim bor, – javob berdi Burjua menga o'zining eskirgan va yog' bosgan charm hamyonini salmoqlab ko'rsatarkan. – Ichki kiyimingiz o'zingizga ke rak bo'ladi.

Burjua mening xonam uchun ham, o'z xonasi uchun ham to'ladi, darvozbonning qirq frankini ham berib qo'ydi. Keyin u ko'ch-ko'ronimizni va mening ko'ylaklarim joylashgan jomadonni aravachaga yukladi-da, uni

ko'chalardan g'ildiratib ketdi, xonalar ijaraga berilishi haqida e'lon yopishtirilgan uylar oldidagina to'xtardi, xolos. Men bo'lsam o'sha uylarning har biriga kirib chiqar va ijaraga beriladigan xonani ko'zdan kechirardim. Tush bo'lib qoldi, ammo bizlar hamon boshpana izlab Lotin-mahallasida behuda sanqirdik. Qayga bormaylik, ijara haqi oyoqdan olardi. Burjua meni vino do'koniga taklif etdi. Aravani eshik oldida qoldirdik. Kechga yaqin Rogan ko'chasining tijorat muyulishida men bir uyning eng so'nggi qavatida zinapoya maydonchasi bilan bir-biridan ajratilgan ikkita xona topdim. O'shalarni ijaraga oldik. Har birimiz yiliga oltmish frankdan ijara haqi beradigan bo'ldik. Endi menda ham, do'stimda ham boshpana bor edi. Birga tushlik qildik. Burjua bir kunda ellik sugacha topar edi. Uning yuz ekyuga yaqin puli bor edi. Burjua ot va bochka sotib olishdek orzuni amalga oshirish arafasida edi. U mug'ambirona o'smoq chilab, mening barcha sir-asrorimdan voqif bo'lib oldi, qanday ahvolda ekanligimni bilib olgach, bir umrlik ezgu orzusidan vaqtincha voz kechdi, ana shuni eslasam, hanuzgacha butun vujudimni hayajon bosadi. Burjua yigirma ikki yil suv tashidi, lekin u o'zining yuz ekyusini mening kelajagim uchun qurbon qildi.

Shunda Deplen Byanshonning qo'lini qattiq siqib qo'ydi.

– U o'sha pullarni menga berdi, ular mening imtihonga tayyorgarlik ko'rishim uchun g'oyat zarur edi! Do'stim, bu odam hayotdagi burchimni, mening aql-u zakovatim, ehtiyojimning o'z ehtiyojlaridan muhim ekanligini fahmladi. U menga g'amxo'rlik qilar, meni «o'g'ilcham» deb atar, kitob sotib olishim uchun pul qarz berar, ba'zan esa qanday ishlayotganimni ko'rish-uchun sekingina xonamga kirib kelar edi. Nihoyat, u menga onalarcha mushfiqlik ko'rsatib, men mahkum etilgan o'sha qashshoqlik va maza-matrasiz yemakni foydali va to'kin ovqatga almashtirish imkonini berdi. Burjuaning yoshi qirqlarda edi. Uning aft-angori o'rta asrlardagi shaharlikni eslatardi, manglayi bo'rtib chiqqan, rassom unga qarab bemalol Likurg[7]ni chizishi mumkin edi. Boyaqish yuragida yig'ilib qolgan mehrni kimga izhor etishni bilmasdi. Hayoti da unga mehr qo'ygan yagona jonzot bundan sal ilgari o'lgan baroq iti edi; Burjua menga o'z barog'i haqida to'xtovsiz gapirar, cherkov unga janoza o'qish uchun ijozat bermasmikan, bu to'g'risida mening fikrim qandayligini bilmoqchi bo'lardi. Uning so'zlariga ko'ra, bu baroq it haqiqiy nasroniy bo'lib, o'n ikki oy mobaynida Burjua bilan cherkovga borgan, u yerda hech qachon hurmagan, jim turib organ ovozi

tinglagan, xuddi xo‘jayini bilan ibodat qilgandek u bilan yonma-yon o‘tirgan. Bu odam yolg‘izligimni, iztiroblarimni tushunib, butun mehru sadoqatini menga qaratdi, uning qo‘lidan keladigan narsa shu edi, zotan. U men uchun eng mehribon ona, hech qachon birovga ziyon-zahmat yetkazmaydigan eng ardoqli va fazilatli kishi bo‘lib qoldi. Gapning lo‘ndasini aytganda, u ezgulik timsoli bo‘lib qoldi, o‘zi bunyod etayotgan yaxshilikdan qoniqish hosil qilgan odam edi. Men Burjuani har gal ko‘chada uchratganimda, u menga aql bovar qilmaydigan oliyjanoblik bilan farosatli nigoh tashlar edi; u yelkasida yuki yo‘q kishiday qomatini tik tutib yurishga intilardi; meni sog‘lom va yaxshi kiyingan holda ko‘rganidan o‘zini baxtli his etayotganga o‘xshardi. Bu bir jihatdan oddiy kishining fidoyiligi bo‘lsa, ikkinchidan, birmuncha yuqori-muhitga ko‘chirilgan yengiltak qizning muhabbati edi. Burjua mening barcha topshiriqlarimni bajarar, meni belgilangan soatda uyg‘otar, chirog‘imni tozalab qo‘yar, zinapoyamiz maydonini supurib-sidirar edi; u pokizaligi bilan har qanday ingliz oqsoch ayoli bilan bahslashishi mumkin edi.

Bizning butun xo‘jaligimiz uning gardanida edi. Filopemen[8]ga o‘xshab yog‘och ham arralardi. Mehnat o‘z oldiga qo‘ygan maqsadini takomillashtirganini anglaganday, u hamma narsani jo‘ngina, ammo qoyilmaqom qilib ado etardi. OtelDe klinikasiga assistent-amaliyotchi bo‘lib ishga-kirganimda Burjua bilan ajralishga to‘g‘ri keldi, chunki men klinika qoshida yashashim dar kor edi. U chuqur g‘amga botardi, lekin mening dissertatsiya ustida ishlayotganimda talab qilinadigan xarajatlar uchun pul yig‘ayotgani uchun o‘zini yupatar va bo‘sh vaqtlarimda unikiga borib turishimni iltimos qilar edi.

Burjua men bilan faxrlanar va jon-dildan yaxshi ko‘rardi. Agar siz mening dissertatsiyamni izlab topsangiz edi, uning Burjuaga bag‘ishlanganini ko‘rgan bo‘lardingiz. Shifoxonada ishlash muddatimning so‘nggi yilida unga ot bilan bochka sotib olish va bu mard overialikning qarzini uzishga yetadigan darajada mablag‘ga ega edim. Men unga pullarimni sarfaganimni bilgach, rosa jig‘ibiyron bo‘ldi, shunga qaramasdan xo‘p suyundi, uning eng-ezgu orzusi ushalgan edi-da, axir. U kuldi va meni koyib qo‘ydi; u o‘zining bochkasiga, o‘z otiga qarar va ko‘z yoshlarini artarkan, dedi: «Yaxshi emas! Qanday ajoyib bochka! Lekin siz bunday qilmasligingiz kerak edi... O‘zi ham ketvorgan ot ekan, naq overia zotiga o‘xshaydi».

Kishi ko'nglini eritadigan voqeani sira ko'rmaganman. Mening qarshilik qilishimga qara masdan, Burjua men uchun eng qimmatbaho narsa, siz xonamda ko'rgan – g'ilofiga kumushdan sayqal berilgan jarrohlik asboblari to'plamini albatta sotib olish istagini bildirdi. U mening dastlabki muvaffaqiyatla rimdan o'zida yo'q shod edi, lekin uning «uni men odam qildim» deganini eshitmadim, hatto bunga ishora ham qilmagan. Gapning ochig'ini aytganda, u bo'lmaganda muhtojlik hayotimga zomin bo'lgan bo'lar edi-ku, axir. Boyaqish hayotini men uchun qurbon etdi: ma'lum bo'lishicha, u tungi mashg'ulotlarimni deb men uchun qahva sotib olarkanda, o'zi nonga sarimsoq surtib yer ekan. U kasal bo'lib qoldi. Tunlarni uning boshida o'tkazganimni aytib o'tirmasam ham bo'ladi. Umrimda birinchi bor uni saqlab qo'lishga muyassar bo'ldim. Lekin ikki yil o'tgach, kasallik yana qaytaladi, qanchalik tirishib parvarish qilmaylik, tabobatdagi barcha vositalarni ishga solmaylik, Burjua vafot etdi. Birorta qirol ham bunchalik parvarish qilinmagan bo'lsa kerak. Ha, Byanshon, bu hayotni o'lim changalidan tortib olish uchun misli ko'rilmagan darajada harakat qildim. Uning o'zi amalga oshirgan ishlarini ko'rish imkoniyatiga ega bo'lishini istagandim; uning barcha istaklarini ijro etsam degandim, hayotimda shu paytgacha sira takrorlanmagan, qalbimni batamom chulg'agan, tashakkur tuyg'usini izhor etishni nihoyasiga yetkazishni istagandim, hanuzgacha meni yondirib kelayotgan o'tni o'chirmoqchi edim!

– Mening ikkinchi otam Burjua o'z qo'limda jon berdi, – deya davom etdi Deplen ozgina sukut saqlagach, uning hayajonlangani shundoqqina bilinib turardi. – U qoldirgan vasiyatnomaga binoan, barcha molu mulki menga o'tmog'i darkor edi; bu vasiyatnomani unga har xil xujjatlar tuzish idorasida yozib berishgan ekan, unda ikkalamiz Rogan ko'chasiga birga-ko'chib borgan yil qayd qilingan edi. Unda sofdil dindor kishining timsoli mujassamlashgan edi. Bibi Maryamni shunday sevar ediki, kishi-ma'shuqasini shunday sevishi mumkin, xolos. Garchi u ehtirosli dindor katolik bo'lsa-da, mening dahriylikim haqida lom-mim demagan edi. Kasalligi xatarli tus olganda u mendan o'zi uchun cherkov yordamini uyushtirishda hech narsani ayamaslikni iltimos qilgan edi. Men uning uchun kuniga ikki martadan duoi fotiha o'qishni buyurtma qildim. U kechalari tez-tez o'zining oxiratdagi qismatidan qo'rqayotganini hikoya qilardi: unga hayoti uncha taqvodorlik bilan o'tmaganga o'xshab ko'rinardi. Boya qish! U ertadan-kechgacha mehnat qilardi. Agar bordi-yu, behisht bor bo'lsa, unga bu

kishidan boshqa kim ham munosib bo‘lishi mumkin? U avliyo sifatida cherkovning so‘nggi xayrbodini qabul qilgan edi (u chindan ham avliyo edi);- uning o‘limi hayotiga mos edi: Burjua ning tobuti ortidan faqat bir kishi borardi: bu men edim. Yakka-yu yagona valine‘matimni dafn etgach, menga qilgan yaxshiliklari evaziga nima qilsam ekan, deb o‘ylardim. Uning na oilasi, na do‘stlari, na xotini, na bolalari bor edi. Lekin u dindor edi, unda diniy e‘tiqod mavjud edi, buning uchun u bilan bahslashishga haqqim bormidi? U Bir kuni menga qo‘rqa-pisa bo‘lajak duoi ibodat haqida yorilgan edi; qilgan yordamini pesh birqilmaslik uchun u mening zimmamga bunday majburiyatni yuklamoqchi emasdi. Dastlabki imkoniyat tug‘ilganda men avliyo Sulptsiy cherkoviga kerakli miqdorda pul to‘plab, bir yilda to‘rt bor oxirat ibodatini buyurtma qildim. Burjua uchun amalga oshirila digan yagona narsa – uning taqvodorlik istagini bajo keltirish. Shu boisdan bir yilda to‘rt marta – ko‘klam, yoz, kuz va qishda cherkovga kelaman va shakkokka xos samimiyat bilan deyman: «Yo xudovandi karim, tasarrufotingda o‘lgandan so‘ng taqvodor kishilar yig‘iladigan maskan bo‘lsa, mo‘min-qobil Burjuani unutma, agar u azob-uqubatni boshidan kechirmog‘i kerak bo‘lsa, o‘sha musibatlarni mening gardanimga yukla, toki u tezda jannat atalmish ma‘voga erishgay». Mana, azizim, fikrlash tarzi menikidek kishining qarori shunday bo‘ladi. Qasamyod etamanki, Burjuaning e‘tiqodi mening miyamda qaror topsaydi, bor bisotimni bergan bo‘lur edim.

Deplenni so‘nggi marta davolagan Byanshon mashhur jarrohni dahriy sifatida vafot etgan deb aytishga botinolmaydi. Nahotki, bir vaqtlar-peshtoqiga «Buyuk odamlar uchun umidbaxsh diyor» degan so‘zlar yozilgan o‘sha zaminiy ma‘bad qopqalarini ochgan kishiga royish overialik jannat qopqalarini ochmagan bo‘lsa? Ha ochgan – aynan shunday deb o‘ylash dindorlar uchun quvonchli emasmi, axir?!

---

[1] Quyosh o‘rilmasi – anatomiyada qorinda tutashgan vegetativ asablar tizimi. (Tarj.)

[2] Qadimgi grek adabiyotida Orest va Piladning bir-biriga sadoqatli

boʻlganlariga ishora. (Tarj.)

[3] Zayd – Muhammad paygʻambarning quli.

[4] Kantal – Fransiyadagi bir viloyat nomi.

[5] «Sitator» – fransuz adibi Pigo-Libren asari boʻlib, unda katolik cherkovining illatlari fosh etiladi.

[6] Su – XIX asr fransuz pul birligi.

[7] Likurg – yarim afsonaviy qonun chiqaruvchi davlat va jamoat arbobi.

[8] Filopemen – qadimgi yunon qoʻmondoni, odil va mehnatsevar kishi boʻlgan.

@EPUBKITOBLAR